

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2018

Petra Novotná

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Petra Novotná

Politická kultura a prezidentské volby v ČR v roce 2018

Political Culture and Czech Presidential Election of 2018

Příbram 2018

Vedoucí práce: Mgr. Martin Štefek, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce panu Mgr. Martinu Štefkovi, Ph.D. za cenné postřehy, nápady, vstřícnost a čas, který mé práci věnoval.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Politická kultura a prezidentské volby v ČR v roce 2018“ vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Příbrami, dne 13. 12. 2018

Anotace

Jak ukázaly prezidentské volby v roce 2013, proces výběru kandidáta na post hlavy státu je v České republice překvapivě poměrně hojně diskutovanou společenskou událostí. Tato bakalářská práce je založena na pozorování průběhu volební kampaně pro volbu prezidenta v roce 2018 a v souvislosti s touto kampaní sleduje aspekty české politické kultury. Teoretickou podporou mých závěrů jsou mezi jinými stěžejní díla českých i zahraničních teoretiků politické kultury z pohledu politologie, sociologie, historie i antropologie. Cílem práce je metodou analýzy diskurzu vyhodnotit, jak je v současnosti vnímán institut prezidenta, a propojit tyto poznatky se specifiky institutu prezidenta ČSR/ČSSR/ČR a s prvky české politické kultury, které pozorovali především čeští autoři od počátku 20. století.

Klíčová slova: prezidentské volby v ČR, přímá volba, institut prezidenta, politická kultura, diskurz

Annotation

As was shown in Czech presidential election of 2013, surprisingly, selection of candidates for Czech president seems to be quite abundantly discussed across the society. This thesis is based on observation of presidential election campaign for the presidential election of 2018 and related aspects of Czech political culture. Considering the theoretical support of my conclusions, I employed crucial works of Czech and foreign theorist's works on political culture from the perspective of political science, sociology, history and anthropology. The purpose of this thesis is, by employing the discourse analysis, to describe, how is the presidency perceived today. Building of that, I will link these acknowledgements with some specifics of Czech/Czechoslovak president and with elements of Czech political culture, as observed since the beginning of 20th century.

Keywords: presidential election in the CR, direct election, presidency, political culture, discourse

Obsah

Úvod.....	7
1. Politická kultura: pojem, výzkum, názorové proudy	13
1.1 Rozporuplná politická kultura.....	17
1.2 Politická kultura a konstruktivismus	19
1.3 Politická kultura v rukou Almonda a Verby	21
2. Česká politická kultura.....	25
2.1 Výzkum politické kultury v českých poměrech.....	25
2.2 Co utváří politickou kulturu národa?	28
2.3 Charakteristické znaky české politické kultury.....	31
3. Politická kultura a institut prezidenta.....	38
3.1 Specifika institutu prezidenta.....	38
3.2 Diskurz	43
3.2.1 Foucaultovská historická diskurzivní analýza.....	46
3.2.2 Metodologické předpoklady.....	47
3.3 Diskurz prezidenta	48
Závěr	54
Seznam použitých zdrojů.....	56

Úvod

Tato práce se věnuje české politické kultuře v průběhu kampaně k prezidentským volbám v České republice v roce 2018 a zakládá se na předpokladu, že česká společnost očekává na prezidentském postu spíše silné autority. Konkrétněji řečeno, tato bakalářská práce zkoumá specifika kampaně k prezidentským volbám roku 2018, a to z perspektivy politické kultury. Tato specifika budou propojena s některými typickými znaky české politické kultury, jak je nastínili čeští autoři (např. Ladislav Holý, Emanuel Pecka a Vladimír Prorok), s důrazem na znaky pojící se s postem prezidenta, jako je vztah k autoritě, rovnostářství, vztah k externím činitelům apod.

Téma politické kultury a prezidentských voleb roku 2018 považuji za velice zajímavé a důležité ze tří důvodů. Zaprvé, téma politické kultury v souvislosti s přímou volbou prezidenta je v České republice relativně nové, a proto zatím nepříliš studované. Zadruhé, silným motivačním faktorem pro výběr tohoto tématu byla jeho aktuálnost a věcnost v době, kdy jsem se začala bakalářskou prací zabývat. Protože je politická kultura neodmyslitelně spojena se subjektivním vnímáním, dlouhodobými postoji a osobní zkušeností, považuji za velice příhodné vybrat si pro výzkum politické kultury celospolečensky mobilizující aktuální situaci. Výzkumy veřejného mínění používané pro výzkum politické kultury zasluhují doplnění o interpretativní úhel pohledu, který je pro tuto práci zvolen. Zatřetí, přímá volba prezidenta republiky je ze své podstaty společensky natolik mobilizující a do jisté míry i formující období, že se přímo nabízí zkoumání politické kultury a jejího vývoje.

Témata volebního chování a politické kultury jsou úzce spojena. Jednotlivé teorie politické kultury jsou běžně používány jako vysvětlení chování voličů ve volbách. Já se v této práci ale zaměřím na opačnou stranu, a tou jsou především, ne však výlučně, kandidáti. Jakkoli se může zdát mnou zvolený úhel pohledu k interpretaci celospolečenské situace nedostatečný, důvody pro výběr kandidátů jako základního „výzkumného vzorku“ uvádím níže.

Volba prezidenta roku 2018 byla již druhou přímou volbou prezidenta České republiky, a právě tato změna je důvod, proč považuji za nutné zkoumat nejen pozici voliče, ale také pozici prezidentských kandidátů. Voliči jsou zvyklí vybírat své reprezentanty, ale pro institut prezidenta České republiky je podstoupení procesu

veřejného výběru kandidátů stále ještě novinkou. Díky tomu proběhla se změnou volebního systému sice velmi viditelná, ale o to méně očividná změna, která do velké míry ovlivňuje výsledek samotných voleb. K volbě jakéhokoli reprezentanta občany neodmyslitelně patří prezentace kandidátů, volební kampaň, a proto jsme se od léta roku 2017 setkávali s prezidentskými kandidáty na billboardech, veřejných besedách, v médiích, na Facebooku, Twitteru i Instagramu, kde se snažili upoutat voličovu pozornost na svou osobnost, ale co víc, také na svůj volební program. Kandidáti, voliči i média společně přistoupili na nutnost existence regulérního volebního programu prezidentských kandidátů, a na představu prezidenta jako autonomní figury. O to zajímavější je tento fakt v tom, že, jak Ústava České republiky stanovuje, institut prezidenta není primárně postaven na tvoření politik a plnění volebního programu. Vnímání institutu prezidenta se nepochybně změnilo, a to nejen legislativou, ale také přítomností Miloše Zemana, prvního přímo voleného a velmi silného prezidenta. Tomu přizpůsobili prezidentští kandidáti svou kampaň i své vystupování. Ačkoli není cílem této práce zjišťovat, zda se český politický systém zavedením přímé volby nepřesunul k semiprezidencialismu či prezidencialismu, na základě výše uvedených faktorů lze předpokládat, že institut prezidenta a především to, jak je vnímán společností, byl posílen. Vzhledem k faktu, že silná autorita není v případě českého prezidenta ani historicky úplnou novinkou, si tento jev zaslouží dávku pozornosti.

Náplní této práce je analyzovat znaky české politické kultury a specifika institutu prezidenta a následně tyto poznatky propojit s obdobím volební kampaně k prezidentským volbám 2018. Na základě psaných i vyřčených výroků vyhodnotím, jak kandidáti uvažovali o funkci prezidenta a jeho postavení v politickém systému České republiky. Jako výzkumnou otázku této práce si stanovuji následující:

Jak prezidentští kandidáti uvažovali o funkci prezidenta?

Abych mohla na výše zmíněné otázky odpovědět, je třeba stanovit teoretický rámec této práce. Politická kultura je koncept multidisciplinárního charakteru. Věnují se jí odborníci z oblasti politologie, sociologie a sociální antropologie, psychologie i historie a její předmět i způsoby nazírání jsou tak široké, že je doposud považováno za v podstatě nemožné shodnout se na jediné definici politické kultury. Z toho plyne nadužívání pojmu „politická kultura“ v médiích i mezi občany, a to často ve špatném či neúplném významu. Především před a v průběhu voleb je politická kultura poměrně hojně skloňovaným pojmem. Ze vzájemného osočování volebních lídrů z pošpinění

politiky klientelismem či hulvátstvím se už stala předvolební tradice. Ačkoli je tento rys typický pro volby do poslanecké sněmovny, setkáváme se s ním i v průběhu kampaně k prezidentským volbám v osobních konfrontacích kandidátů. Jednostranné chápání politické kultury omezené pouze na kulturu chování politiků ale představuje pouze zlomek toho, co politickou kulturu dané společnosti skutečně utváří.

Díky svému multidisciplinárnímu charakteru nám politická kultura nabízí hned několik perspektiv nazírání, a proto i velké množství definic. Obecně však platí, že politická kultura je konceptem, který se snaží o spojení výzkumu veřejného života a politiky. Může být pojímána i jako složitý komplex stereotypů formovaných v průběhu vývoje národa, které jsou „východiskem pro obsah i vnější formu prezentace požadavků a očekávání jednotlivců i skupin v českém politickém systému“ (Kunštát a kol., 2014a s. 38). Z toho důvodu je ukazatelem volebního chování občanů, vztahu občanů k politickým institucím a reprezentantům. Politická kultura je tedy soubor postojů vzhledem k politickému systému jako celku. Velice důležité je zmínit, že politická kultura není něco, co by se objevovalo pouze v určitých obdobích. Politická kultura dané země je dlouhodobá, prochází vývojem a nese si s sebou historickou zkušenost. Přestože o ní v této bakalářské práci uvažuji v určitém výseku, a to jak z hlediska časoprostoru (období volební kampaně k prezidentským volbám), tak z hlediska předmětu zkoumání (postoj k institutu prezidenta), jsem si vědoma toho, že není možné předmět zkoumání této práce oddělit od politické kultury českého politického systému jako celku, aniž by byl vzniklý „prázdný prostor“ vyplněn právě například historickou zkušeností. Důvodem, proč ve výzkumu vyčleňuji z české politické kultury právě institut prezidenta, jsou zmíněné změny volebního systému z roku 2012, respektive i postavení prezidenta, a také fakt, že i v historii byl institut prezidenta ČSR/ČSSR/ČSFR/ČR relativně konstantním a silným faktorem.

Výzkum teorie politické kultury se začal rozvíjet v 50. letech 20. století ve Spojených státech amerických. Po druhé světové válce se v důsledku tvorby poválečného uspořádání objevily snahy o výzkum vývoje států a o pochopení kultury, která politiku těchto států utváří. V roce 1956 Gabriel Almond publikoval text s názvem *Comparative Political Systems* (Almond, 1956), ve kterém poprvé použil termín politická kultura. V roce 1963 společně se Sidney Verbou uveřejnil rozsáhlou studii *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (Almond, Verba, 1989), která se stala díky ucelenější konceptualizaci politické kultury základním kamenem teorie politické kultury. Další teoretici politické kultury, jako

například Ronald Inglehart, Robert Putnam nebo Lucian Pye vycházeli nebo reagovali právě na toto dílo.

V českém prostředí politickou kulturu ve svých dílech zmiňovali už Tomáš Garrigue Masaryk i Edvard Beneš. K ucelenějšímu výzkumu politické kultury v České republice došlo až po roce 1989. Z českých autorů je třeba vyzdvihnout především Marka Skovajsu a Emanuela Pecku. Prvotní důkladné seznámení s konceptem politické kultury mi poskytla studie Marka Skovajsy *Politická kultura: přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky* (Skovajsa, 2006), která přináší přehledný a metodicky uspořádaný vhled mezi nejrozšířenější a nejzajímavější koncepty politické kultury, jejich definice, kauzální perspektivy atd. Dalším cenným zdrojem této práce byly příspěvky Emanuela Pecky, který je považován za jednoho z předních českých teoretiků politické kultury. Kromě obecného vhledu do chápání politické kultury u mnoha autorů mě jeho texty naváděly dál především směrem české politické kultury a jejích prvních conceptualizací začátku 20. století (tehdy ještě v podobě výzkumu „národního charakteru“). Silný vliv na výzkum politické kultury v českém prostředí po sametové revoluci měla mezinárodní konference na téma *Politická kultura ve východní a střední Evropě* z roku 1994. Mimo jiné na základě této konference vznikla v roce 2000 první samostatná publikace domácích autorů na téma (české) politické kultury, sborník *Politická kultura v ČR* (Pecka a kol., 2000 s. 3).

Předpokládám, že politická kultura do jisté míry formuje témata, která jsou ve volební kampani užitá, protože kandidáti chtějí, logicky, zaujmout své voliče tím, co právě společností rezonuje. Tato práce tedy stojí na předpokladu, že to, jak se prezentují kandidáti prezidentských voleb, vypovídá o tom, jak vnímají funkci a pravomoci prezidenta republiky. Z těchto představ o instituci prezidenta vyplývá, ale současně je také utváří, právě politická kultura. Na první pohled může být zarážející, že považují „pouhé“ kandidáty za dostatečně silný či reprezentativní vzorek toho, aby se na jejich základě dalo usuzovat cokoli o institutu prezidenta či politické kultury ČR. Tyto pochyby bych nyní ráda vyvrátila na základě třech předpokladů. Zaprvé, samotná metodologie pro tuto práci zvolená, tedy analýza diskurzu, mi umožňuje, dokonce příkazuje, zkoumat kandidáty na prezidenta v souvislosti s okolním prostředím a kontextem. Jedná se tedy o aspekt, který sám o sobě zahrnuje do výzkumu i českou společnost, potažmo její politickou kulturu skrze kontext a historii. Zadruhé, jak je výše zmíněno, předpokládám, že prezidentští kandidáti své jednání a prezentaci řídili snahou být zvoleni, a proto v souladu s tím, jak si post prezidenta představují voliči.

Zatřetí, přestože se samo o sobě nejedná o reprezentativní vzorek ve smyslu rovnoměrného rozdělení podle pohlaví, věku, zaměstnání atd., i sami kandidáti jsou každodenně od svého mládí předmětem politické kultury České republiky, stejně jako jejich voliči. Z těchto důvodů jsou prezidentští kandidáti v této práci považováni za specifický vzorek, protože jsou odrazovým můstkem, od kterého se bude perspektiva výzkumu díky konceptu politické kultury i metodě analýzy diskurzu nutně odrážet do sfér, jako je právě celospolečenský aktuální i historický kontext. Prvotní zaostření na kandidáty má navíc taktický argument. Zajišťuje, že se výzkum bude držet v rámci stanovených linií a neroztříští se na neuspořádanou změť faktů o všem.

Ačkoli volební kampaň hraje v této práci důležitou roli, uvažuji o ní v tomto případě pouze jako o časoprostorovém vymezení výzkumného vzorku, tedy kandidátů prezidentských voleb 2018. Z toho důvodu se tato práce ani nezabývá teorií politického marketingu, ani neaspiruje na to politickému marketingu empiricky přispět. Spojením „volební kampaň“ je v této práci myšleno časové období zhruba od srpna roku 2017 do prvního dne samotných voleb dne 12. ledna 2018 (první kolo voleb probíhalo 12. a 13. ledna 2018). Jak časové vymezení napovídá, tato práce se nijak nezabývá skutečnými výsledky voleb a nebude se tedy pokoušet potvrzovat ani vyvracet, jak ten či jiný postoj kandidátů k postu prezidenta u voličů rezonoval. Vzhledem k množství faktorů při rozhodování o volbě kandidáta by takový výzkum vyžadoval přinejmenším zcela jinou metodologii.

V otázce politické kultury je nutné ujasnit si kauzální vztahy mezi politickou kulturou a institucemi, potažmo politickým systémem. Přestože je v obecné rovině možné vnímat tento vztah jako vzájemně propojený, akademický výzkum založený na tomto pohledu by byl zmatečný, nekonečný a pravděpodobně by i docházel k výsledkům, jež by se vzájemně mohly popírat. Ačkoli obecně se dá uvažovat tak, že nám v první řadě instituce vymezují prostor k jednání a jejich dalšímu formování, je tato práce psána z pohledu, ve kterém politická kultura ovlivňuje vnímání i podobu institutu prezidenta. Tento pohled se zakládá na vlivu politické kultury na instituce a podobu politiky, jak ho formuluje Vladimír Prorok. Ten vychází z obecného předpokladu, že kultura je procesem adaptace na prostředí a politika je nástrojem realizace zájmů jednotlivých subjektů. Mezi kulturou a politikou tedy existuje úzký kauzální vztah, podle kterého musí se změnou společenských poměrů dojít ke změnám i na straně subjektů politiky (tedy jednotlivců), jejich emocí, hodnot i znalostí, a proto i ve sféře, která je k jejich činnosti dosahování cílů určena, jako jsou

například instituce (Prorok, 2000 s. 113). „Jinými slovy rozvoj politické kultury není jen otázkou adaptace, socializace a kultivace občana uvnitř existujícího politického systému, ale je to i otázka vývoje a změn politického prostředí, politického systému v závislosti na měnících se vnějších podmínkách“ (tamtéž).

Stejným úhlem jako zvolená perspektiva nazírání politické kultury se v otázce kauzality ubírá i metodologie zvolená pro tuto práci, analýza diskurzu. Důležitým faktorem analýzy diskurzu je myšlenka, že jazyk a text neslouží pouze jako deskriptivní proměnná sociální reality, ale že naopak sociální i politickou realitu konstruují. Právě o tento předpoklad se opírá výzkumná otázka této práce – přistupuje k výroky prezidentských kandidátů o postu prezidenta jako k něčemu, co podobu tohoto institutu konstruuje. Z pozorování průběhu volební kampaně prostřednictvím veřejnoprávních médií, sociálních médií atd. v kombinaci s průzkumy veřejného mínění vyvodím závěry a vyhodnotím je v souladu s teoretickým rámcem.

Jak zmiňuji výše, kandidáti na prezidenta republiky jsou středem zájmu této práce, ale nemůžou jím být samostatně. Analýza diskurzu pracuje s širokým spektrem vlivů na výroky kandidátů, které vyplývá z aktuálního i sociálně-historického kontextu. To znamená, že ačkoli nazývám „výzkumným vzorkem“ kandidáty prezidentských voleb roku 2018, tedy devět osob, jsou tito neoddělitelně spojeni s médii a širokou společností. Mezi zdroji této práce se proto objevuje mediálně řízená předvolební debata i průzkumy veřejného mínění. Díky těmto perspektivám se koncept politické kultury a zvolená metodologie analýzy diskurzu vzájemně prolínají, a to pod vlivem konstruktivismu.

1. Politická kultura: pojem, výzkum, názorové proudy

Politici vědci už od dob Platona a Aristotela, přes Montesquieua, Rousseaua i Tocquevillu uznávali důležitost tradic, zvyků, náboženství a způsobů jednání jako indikátorů vysvětlujících politické rozdíly (Pye, 2000 s. 636). Podnětem pro zavedení konceptu politické kultury do zkoumání politických jevů byla nedostatečnost normativního a racionalistického přístupu, který nebyl schopen vysvětlit, proč stejné instituce fungují a stejně racionální jedinci jednají v různých společnostech naprosto odlišně (Skovajsa, 2001 s. 13). Po druhé světové válce přijetí koncepce politické kultury radikálně změnilo výzkum politického jednání (Pye, 2000 s. 636), protože politická kultura, jak píše Skovajsa, „... si činí nárok na to, že zná způsob, jak převádět obtížně pozorovatelné a pochopitelné komplexní politické jevy na důvěrně známé vnitřní psychické názory, postoje a hodnoty, a tím pozvedává politickou vědu na vyšší stupeň poznání“ (Skovajsa, 2001 s. 32).

Jak Skovajsa v počátku své studie čtenáře upozorňuje, politická kultura je koncept, který je sice hojně zkoumán i užíván, ale odpovědí na to, co vlastně politická kultura je, se nám buď nedostává (především v případě médií, politiků i veřejnosti), nebo se od sebe značně liší například v závislosti na tom, z jakého vědeckého oboru pochází tázaný výzkumník (Skovajsa, 2006 s. 10). S pojmem kultura se v politické vědě notoricky pojí vágnost a mnohoznačnost neboli schopnost vysvětlit cokoli mimo jiné proto, že se jedná o pojem multidisciplinární s původem v sociální antropologii, sociologii a psychologii (Skovajsa, 2001 s. 13).

Velmi zobecněně by se dalo říci, že vědecký přístup k politické kultuře se, z logiky vědeckosti, na rozdíl od toho běžně používaného vyznačuje nenormativností (Skovajsa, 2006 s. 22). Normativní použití pojmu politická kultura ze strany médií, politiků a veřejnosti plyne pravděpodobně ze samotného významu slova „kultura“. Antropologické a sociologické vymezení pojmu kultura se vztahuje k lidské aktivitě jako činiteli „vzniku, vytváření a změn ve vývoji kultury“ (Pecka, 2010 s. 29) v určitém čase. Kultura je tedy člověkem vytvořený souhrn materiální i duchovní, který nás obklopuje (Jirásková, 2012). Podle Vladimíra Proroka je kultura formou adaptace na podmínky bez vymezení jejich hodnotového významu (2000 s. 112). Naproti tomu běžné chápání kultury se pojí s tzv. vyšší, humanizující a kultivující kulturou, jako je literatura, hudba nebo výtvarné umění (Pecka, 2010 s. 29). Tato díla běžně hodnotíme jako kultivovaná, kreativní, osvícená či naopak primitivní

a očekáváme od nich určitou funkci přesunu od méně vzdělaného ke vzdělanému, od nedokonalého k dokonalému a ve zkratce od horšího k lepšímu. Přestože se v médiích setkáváme se stížnostmi na nízkou politickou kulturu např. Poslanecké sněmovny či konkrétních činitelů, vědecký význam politické kultury by neměl být spojován s označením „nízká“ či „vysoká“, ani „vyspělá“ či „zpátečnická“ a podobně.

Společným jmenovatelem kulturalistických přístupů je heslo „Culture Matters“, tedy od 90. let 20. století rozšiřované „přesvědčení, že porozumění politickým a sociálním jevům by bylo ještě neúplnější a nespolehlivější, než dnes je, kdyby společenské vědy zcela nebo převážně opomíjely faktory, jež lze považovat za kulturní“ (Skovajsa, 2006 s. 15). Z tohoto přesvědčení plyne potřeba uhájit zkoumání politické kultury jako relevantního faktoru, který je schopen vysvětlit společenské a politické jevy, tedy to, proč k nim dochází. Hledisko politické kultury jako vysvětlujícího konceptu je i v tak nepřehledné situaci, kterou politická kultura oplývá, považováno za univerzální (tamtéž s. 25).

Jako samostatná subdisciplína politické vědy se bádání o politické kultuře etablovalo v 60. letech 20. století (tamtéž s. 16) s potřebou porozumět vzniku nových států po ukončení druhé světové války a snahou o predikci jejich vývoje (Almond, Verba, 1989 s. 1). Politická věda si začala klást otázky o budoucnosti demokracie v těchto nově vznikajících státech, k čemuž se začala ukazovat jako zásadní znalost zvyků, mentality a způsobů chování národů, tedy jejich kultury (Skovajsa, 2006 s. 74). Snahy o výzkum politické kultury se ale objevily už v druhé polovině 20. let na univerzitě v Chicagu, kde se na podnět Charlese E. Mirriama uskutečnila diskuse o možnostech sociologizace politologie, již se zúčastnil také Gabriel Almond, spoluautor „zakládajícího“ díla výzkumu politické kultury *The Civic Culture (Political Attitudes and Democracy in Five Nations* z roku 1965 (Pecka, 2010 s. 44-45).

Důležitost tohoto díla ilustruje například Skovajsova metafora bádání o politické kultuře jako mlhovině, jejíž vnější hranice jsou rozmazány, a proto také zahrnutí či vyloučení mnoha konceptualizací závisí na úhlu pohledu, ale v jejímž středu se nachází právě koncepce G. Almonda a S. Verby (Skovajsa, 2006 s. 18). Zkoumání politické kultury je tedy nejbezpečnější, pokud postupujeme od středu k vnějšku, protože tak můžeme zaručit, že jednotlivé koncepce alespoň vycházejí z podobných teoretických východisek a nepotácejí se v metateoretickém vakuu. Podruhé používá Skovajsa metaforu mlhoviny pro vysvětlení obsahové stránky

různých konceptualizací politické kultury. V závislosti na tom, z jakého teoretického předpokladu vycházíme, odhalují se nám odlišné podoby i objekty sociální reality, ale v jádru mlhoviny se nachází představa Luciana Pye, že politická kultura označuje psychologickou a subjektivní dimenzi politického života v agregátní formě (tamtéž s. 19, 116). „Na politické hodnoty jedinců a společností se už není třeba dívat jako na pouze nahodilé množství názorů, ale mohou být analyzovány jako hodnoty, které disponují souvislými vzory, založenými na psychologicky identifikovatelných lidských povahách“ (Pye, 2000 s. 636). Pye vychází z oboru politické psychologie, která se snaží bohaté vědomosti individuální psychologie uplatnit v analýze kolektivního chování a posouvá se tedy až k poznání „psychologie“ národů (Škaloud, 2000 s. 36). Na Pyeův základní motiv své variace navazují další konceptualizace.

Představa subjektivní dimenze politické kultury vychází z díla T. Parsonse a E. Shilse, kteří tvrdí, že každá orientace či vztah k politice se skládá ze tří složek orientací. Jsou to poznávací orientace, citové neboli afektivní orientace a hodnotící orientace (Almond, 1956 s. 14). Vědomé orientace se orientují na znalosti politických cílů a přesvědčení a mohou dosahovat velmi rozmanitých stupňů poznání od základních až po detailní znalosti politického systému, vládní administrativy a jejích kompetencí atd. Citové orientace pracují s představou, že každé poznání má nějaký emocionální přízvuk a pohybují se od pocitů sounáležitosti až po hluboké opovržení např. vůči politickým činitelům, ze kterého vzniká pocit odcizení tvořící v politické kultuře znaky apatie a nenávisti. Hodnotící orientace obsahují soudy a názory na politické cíle i výsledky politického procesu. Dohromady tyto orientace ovlivňují fungování politického systému (Pecka, 2010 s. 33-34). Do značné míry ve vztahu k Parsonsovi definuje politickou kulturu například Emanuel Pecka, podle kterého „představuje souhrn poznatků, hodnot, preferencí a symbolů, které vytvářejí dispozice pro politické jednání v konkrétních politických a sociálních vztazích“ (tamtéž s. 33), podobně i Karel Žaloudek vnímá politickou kulturu jako „souhrn politicky relevantních hodnot, postojů a názorů příslušníků státu nebo politického seskupení“ (Žaloudek, 1999 s. 343). Jan Škaloud na základě výzkumu mnoha definic politické kultury z různých směrů, oborů i proudů shrnuje politickou kulturu jako pojem, který má co do činění „se subjektivním dojmem a hodnocením, s reakcí na nějaké chování, s politickou situací, s formou vnějšího projevu občana nebo větší skupiny lidí, s veřejným míněním“ (Škaloud, 2000 s. 29).

Kromě subjektivní a psychologické dimenze politické kultury je důležité brát v potaz také její specifickou z hlediska časoprostoru. Výzkum politické kultury nám nabízí vzhled do „útrobu“ společnosti skrze relativně trvajícím charakter kulturních orientací jednotlivců a sociálních skupin. Ačkoli např. ekonomické či sociální faktory jsou sice vlivné, podléhají četným změnám. Naproti tomu kulturní faktory působí často jako stabilní dlouhodobý zdroj motivů sociálního a politického chování. Proto má politická kultura tzv. přesahující charakter, který „obsahuje vzory minulosti, aktuální vlivy, a to vše zpracováno i generačně spoluvytváří stupeň ve vývoji politické kultury“ (Pecka, 2010 s. 37-38). Z toho důvodu je nutné při výzkumu politické kultury sledovat jak aktuálně probíhající procesy, tak národní minulost, jinak by byl zkoumaný předmět nekompletní. Ke stabilní a dlouhodobé povaze politické kultury odkazuje i Ralf Dahrendorf, který při studiu postkomunistických společností střední Evropy vyjádřil myšlenku, že transformace se v těchto zemích bude odehrávat ve třech dimenzích. K transformaci právního prostředí je podle něj zapotřebí pouhých šest měsíců, v případě transformace hospodářství a obratu k tržnímu ekonomickému prostředí uvádí období zhruba šesti let, ale v kulturní oblasti transformaci odhadoval na celé tři generace (Cabada, 2007 s. 177).

Ideální přístup k výzkumu české politické kultury uvádí Emanuel Pecka na následujícím příkladu: „budeme-li sledovat vývoj politické kultury v naší společnosti ve dvacátém století a na počátku století jednadvacátého, zjistíme, že se na její tvorbě podílely tři generace: otců, narozených na počátku dvacátého století, synů, narozených na konci 20. a v průběhu 30. let, a vnuků, narozených v 50. letech. Zážitky, historické zkušenosti a postoje jedné generace nezůstaly bez ohlasu a zájmu následujících generací. (...) Generace synů neprožila úsilí a boje o vznik samostatného českého státu, ale plně chápala vlastenecký postoj rodičů v době Mnichova a za druhé světové války. Generace vnuků v duchu tohoto vlasteneckého vzoru prožila rok 1968 a aktivně vystupovala v době okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. Právě tato zkušenost je pro tuto generaci dnešních padesátníků zlomová a přispěla k přijetí demokratických změn po roce 1989“ (Pecka, 2010 s. 38).

Otázka, co všechno má politická kultura obsahovat a co už ne, je mezi teoretiky politické kultury velmi kontroverzní. Mezi širokými všeobjímajícími definicemi a naopak velmi úspornými pojetími se nachází představa Vladimíra Proroka. Jeho pojetí je dostatečně široké, aby dokázalo obsáhnout mnohé vyřčené definice a ani nic nepostrádalo. Vychází v ní ze současného pojetí kultury společně s představou

Edvarda Beneše, který rozkládal politickou kulturu na subjektivní a objektivní stránku. Politická kultura podle Proroka zahrnuje „jak subjektivní stránku, tj. city a emoce, hodnoty a normy, znalosti, stereotypy chování, tak i stránku objektivní, tj. institucionalizované formy jako vztahy, ideologie a programy, typy stranictví, či mocenských a vlivových institucí. (...) Subjektivní prvky jsou dynamickým faktorem, prostřednictvím kterého dochází ke změnám politické kultury, objektivní prvky vytvářejí rámeček rozvoje politické kultury v její žádoucí podobě“ (Prorok, 2000 s. 112).

Na základě poznaných definic a pojetí konceptu politické kultury jsem si vytvořila vlastní, leč velmi širokou a obecnou představu. V rámci vlastního zjednodušení a pochopení politické kultury bych si dovolila přidat malé meteorologické okénko, které mi snad tato bakalářská práce a její hodnotitelé odpustí. Politická kultura by se dala připodobnit ke klimatu neboli podnebí. Klima je spíše stálé, nemění se na základě individuálních a výjimečných proudů, tlaků či výkyvů teplot. Naše podnebí každý den ovlivňuje to, jaké máme počasí (lze připodobnit k politickému jednání, postojům, náladám, názorům, projevům atd.) Děje se tak tím způsobem, že nám naše podnebí de facto vytyčuje rozsah, v jakém se jednotlivé jevy počasí mohou projevit. Například víme, že v našem klimatu se za běžných okolností neobjeví horka nad čtyřicet stupňů, sněhové kalamity ve výšce několika metrů, ani mrazy jako na Sibíři. Přesto není klima naprosto bez vývoje a mění se na základě dlouhodobých „globálních“ (nikoli nutně celosvětových) vlivů.

1.1 Rozporuplná politická kultura

V duchu Skovajsovy mlhoviny bylo v předchozích odstavcích vysvětleno, na čem se vědecká společnost v otázce politické kultury shoduje. Přesuňme se nyní z bezpečí pevného jádra konceptu do jeho okolí. Druhý příspěvek v již zmiňovaném sborníku *Politická kultura v ČR* (Pecka a kol. 2000) patří Janu Škaloudovi. Přestože jeho vlastní pojetí politické kultury dle mého názoru naráží na faktor normativnosti a politickou kulturu považuje za „něco, co je třeba neustále rozvíjet, podporovat, vychovávat a kultivovat“ (Škaloud, 2000 s. 42), za cennou část jeho práce považují rešerši novějších konceptů politické kultury, díky které představil čtenáři definice politické kultury z několika odlišných koutů mlhoviny. Na základě těchto pojetí označil nejzásadnější hlediska, ve kterých se koncept politické kultury v jednotlivých představách liší, jako je šířka definice (na jedné straně se nachází to, co by Sartori

nazval „konceptuálním stretchingem“), odlišný úhel pohledu (kauzální vztahy, uplatněná metodologie) a názorové rozdíly způsobené tím, z jakého oboru ten či onen autor vychází. To, co historik vnímá jako hledání smyslu dějin, psycholog nazývá charakterovými vlastnostmi národa nebo obyvatel (tamtéž s. 33, 43).

Marek Skovajsa se ve studii *Politická kultura: přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky* zabývá nejrozšířenějšími způsoby nahlížení na politickou kulturu a zkoumá, v čem se liší. Nejrozporuplnější hledisko těchto přístupů je role politické kultury jako kauzálního činitele, přiznávají-li jí vůbec nějakou (Skovajsa, 2006 s. 25-26). Mezi přístupy, které rozhodně odmítají vliv kultury na strukturu, patří například marxismus, který kultuře přisuzuje roli pouhé nadstavby a je důsledkem strukturních a ekonomických vlivů (tamtéž s. 93). Skovajsa na základě kauzálního rozporu vytváří vlastní klasifikaci, ve které dělí přístupy k politické kultuře na objektivistické a rozumějící.

Objektivistický přístup chápe kulturu jako „soubor prvků „uvnitř“ jednotlivců, jejichž jednání vysvětlují, avšak mají objektivizovanou povahu, tzv. nejsou totožné s motivy, jež si jednatelé mohou více nebo méně jasně uvědomovat a které je k jednání mohou vést“ (Skovajsa, 2006 s. 34). Objektivistický přístup redukuje významy. Dále tento přístup dělí na objektivistický makropřístup, který je považován za mainstream kvantitativního výzkumu politické kultury už od 60. let (tamtéž s. 73), a objektivistický mikropřístup. Objektivistický makropřístup (Almond, Verba, Inglehart, Putnam,...) nejvíce odpovídá kvantitativnímu empirickému výzkumu a sociologii. Analýzu vazeb mezi kulturou a politickou i sociální strukturou přesouvá na úroveň kolektivity. Objektivistický mikropřístup (Pye) vychází ze sociální psychologie a psychologické antropologie a základní zkoumanou jednotkou jsou pro něj osobnostní rysy či postoje na úrovni jednotlivce (tamtéž s. 34-36). Tyto dva přístupy charakterizují velký rozpor v jednotlivých pojetích politické kultury, který tkví v tzv. mikro-makro problému. Kdo je subjektem analýzy politické kultury? Máme k této analýze přistoupit z hlediska jednotlivce, nebo spíše sociální skupiny? Pokud zkoumáme jedince jako součást celku, nehrozí, že celku připíšeme neadekvátní charakteristiky? Převládající skupinou, kterou politická kultura zkoumá, je národ. Politická kultura nepřehlíží fakt, že každý národ je vnitřně diferencovaný a skládá se z mnoha sociálních skupin a jejich subkultur. „U národů obecně existuje politická kultura elit i široké veřejnosti společně s dalšími subkulturami, které mají kořeny v náboženských, zaměstnaneckých, třídních, etnických a jiných rozdílech“ (Pye, 2000 s. 636). Za znaky národní politické kultury

však považujeme ty znaky, které je možno vyzorovat většinově. Politická kultura národa je tedy určitou syntézou kultury dílčích sociálních skupin (Prorok, 2000 s. 116-118).

Rozumějící neboli interpretativní přístup, který na rozdíl od objektivistického významy konstruuje, „podává vysvětlení, jež je rozumějící tím, že konstruuje subjektivní smysl jednání, o němž se dá předpokládat, že může být skutečně uvědomovaným motivem konkrétního, průměrného nebo typického aktéra“ (Skovajsa, 2006 s. 34). Základní kulturní jednotkou jsou pro interpretativní přístup sociálně sdílené významy (tamtéž s. 36). Tato práce uplatňuje právě interpretativní pojetí.

Rozdělení objektivistický vs. interpretativní Skovajsa dále doplňuje o konfigurační přístup charakteristický holismem, a tedy spojující oba předchozí přístupy. Tento přístup se zakládá na předpokladu, že „mezi subjektivními obsahy a jednáním či sociálními vztahy existují vazby vzájemné závislosti a posilování takové intenzity, že jejich oddělení postrádá smysl“ (Skovajsa, 2006 s. 35).

1.2 Politická kultura a konstruktivismus

Pro tuto práci aplikovaný interpretativní přístup je založen na důrazu na významovou stránku sociálního jednání a zcela jí (na rozdíl od redukcionismu objektivistických přístupů) ponechává významovou plnost. Jedná se o velmi pestrou kategorii, která obsahuje nejrůznější přístupy interpretativních a kvalitativních směrů, např. fenomenologickou sociologii, interpretativní antropologii či sociální konstruktivismus. Z vědních disciplín uplatňujících interpretativní pojetí Skovajsa zmiňuje např. historický interpretativismus, sémiologické zkoumání politických symbolů a mýtů či interpretativní politickou antropologii (Skovajsa, 2006 s. 38-40). Poslední disciplínu v českém prostředí nejvýrazněji zastupuje interpretativní studie *Malý český člověk a skvělý český národ* (Holý, 2010) Ladislava Holého, jejíž poznatky jsou cenným doplňkem této práce.

Za jednotící přístup pro celou kategorii interpretativních přístupů je podle Skovajsy považována představa Clifforda Geertze (tamtéž s. 38-39). Geertzovo pojetí vyplývá z představy Maxe Webera, že člověk je zvíře zamotané v pavučině významů, které sám vytvořil, a právě tato pavučina je podle Geertze kultura (Geertz, 1973 s. 5). Kulturu vnímá semioticky, jako konkrétní veřejný akt, ve kterém se lidé vyjadřují

pomocí symbolů a znaků. Velký důraz přikládá Geertz slovu veřejný a zdůrazňuje, že kultura je veřejná, protože i význam je veřejný. Striktně se vymezuje vůči představě, že kultura je umístěna v mysli člověka. Kultura je kontext, ve kterém se vyjadřování symboly a znaky odehrává a v rámci kterého může být vyjadřování podrobně analyzováno (Geertz používá výraz *thickly described*). Analýza kultury by měla probíhat jako interpretace vyjadřování jednotlivců a toho, jaký význam vidí v tom, co vyjadřují (Geertz, 1973 s. 5-30).

Jak je výše zmíněno, jednotlivá pojetí politické kultury se značně liší v tom, jakou kauzální roli politické kultuře připisují. Jaké má důsledky? Obecně má kultura vztah k sociálnímu jednání, institucím a sociální struktuře. Jak píše Skovajsa, v politické vědě je struktura nejčastěji vysvětlována jako institucionalizované politické jednání skupin a často splývá s formálními politickými institucemi. Tyto dvě složky jsou pak od politické kultury jasně odlišeny (Skovajsa, 2006 s. 44-45), přičemž výjimkou jsou již zmíněné konfigurační přístupy nebo Pyeův objektivistický mikropřístup, kde kultura a struktura jsou spolu úzce spojeny, jedna ovlivňuje druhou, a je nemožné rozhodnout, která je důležitější (Pye, 2000 s. 637). Pro tuto práci je uplatňováno důsledně oddělené pojetí institucí a politické kultury a vnímá politickou kulturu jako kauzální (ne však jediný a determinující), příčinný faktor podoby institucí, konkrétně instituce prezidenta republiky. Slovo podoba je však zavádějící, protože cílem této práce není popsat skutečnou podobu institutu prezidenta se všemi jeho ústavně zakotvenými pravomocemi atd., s tím by se ostatně neslučoval ani uplatňovaný interpretativní přístup.

Důležitým příspěvkem interpretativního přístupu je práce Pye a Verby, kteří se pokusili překlenout kritiku almondovské behavioralistické redukce politické kultury na subjektivní orientace, a přesto zachovat návaznost na *The Civic Culture*. Kromě zaměření na subjektivní orientace tak rozšířili svou pozornost na expresivní symboly, jako je národní identita a politické symboly a rituály. „Zmínka expresivních symbolů představuje posun od objektivizovaného „vnitřku“ subjektu, jeho internalizovaných orientací, směrem „ven“, k intersubjektivně sdíleným významům“ (Skovajsa, 2006 s. 111). Díky svému novátorskému zaměření na významy ukázali výzkumu politické kultury cestu k novým tématům (tamtéž s. 110-118). Ve svém příspěvku L. Pye definuje politickou kulturu takto: „(V) každém fungujícím politickém systému existuje uspořádaný subjektivní prostor politiky, který dává smysl politickému společenství, disciplínu institucím a sociální relevanci individuálním aktům. Koncept politické

kultury proto naznačuje, že společenské tradice, duch veřejných institucí, vášně a kolektivní uvažování občanů i styl a operační kódy vůdců nejsou pouze náhodnými výsledky historické zkušenosti, ale patří k sobě jako části smysluplného celku a vytvářejí srozumitelnou síť vztahů“ (Pye, Verba, 1965, s. 7 cit. podle Skovajsa, 2006 s. 110).

Ačkoli interpretativní pojetí s sebou dle Skovajsy nese mnohé charakteristiky, já ho uplatňuji primárně na základě zvolené metody analýzy diskurzu a na základě obsahového a kauzálního pojetí politické kultury.

1.3 Politická kultura v rukou Almonda a Verby

Přestože koncept politické kultury v této práci stojí na odlišných východiscích i metodologii než je tomu u Almonda, jak je výše zmíněno, uvažování o politické kultuře se v podstatě nemůže odehrávat bez znalosti klasické studie konceptu politické kultury, *The Civic Culture*.

V roce 1956 projevila G. Almond zájem o koncepci politické kultury prostřednictvím textu *Comparative Political Systems*, ve kterém načrtl politickou kulturu jako zvláštní, typický vzorec politických orientací k politickému jednání, ve kterém je zakotven každý politický systém (Almond, 1956 s. 396). Pojem orientací k politickému jednání naznačuje vliv Parsonse, který je v Almondově pojetí všudypřítomný. Každý politický systém má svůj typický vzorec orientací, které určují pro něj typická jednání a role a v celku vytváří obraz politické kultury (Skovajsa, 2006 s. 75). Na tento text společně s Verbou navázali ve studii *The Civic Culture*, která byla pod vlivem kolabujících demokracií v Evropě a překotné modernizace nově nezávislých zemí třetího světa zamýšlena jako příspěvek do sféry politického developmentalismu (tamtéž s. 77). Tím založili dodnes stále vlivný přístup kvantitativního empirického zkoumání postojů v mezinárodní komparaci (tamtéž s. 20).

Almond s Verbou si pod politickou kulturou představovali na jedné straně systém víry, symbolů a hodnot určujících pro situaci, v níž se odehrává politická realita, a na druhé straně model chování jednotlivců v politice. Zásadním prvkem je vztah jedince k systému (Prorok, 2000 s. 111-113). Do své definice politické kultury zahrnují také specificky politické orientace a postoje vzhledem k politickému systému

a postoje jedince ke své vlastní roli v politickém systému (Almond, Verba, 1989 s. 12). Výzkum je založen na kritériu vědomých, citových a hodnotících orientací. Jednotlivci byli hodnoceni podle svých občanských způsobilostí, které byly tím větší, čím aktivnější a uvědomělejší byli respondenti. Přestože hlavní proměnnou tohoto výzkumu byla míra participace jednotlivců na řízení politického systému, nejednalo by se o výzkum politické kultury, pokud by nebyl důraz kladen na subjektivní stránku participace, tedy na to, jak respondenti vnímají politický systém a svou roli v něm (Skovajsa, 2001 s. 15). Proto si autoři za základní výzkumné otázky stanovili následující (pro příklad uvedu pouze jeden oddíl ze tří): Jaké znalosti má člověk o svém národu, jeho politickém systému, historii, velikosti, umístění, moci, ústavě atd.? Jaké jsou jeho pocity vůči těmto systémovým charakteristikám? Jaké jsou jeho názory a mínění ve vztahu k těmto charakteristikám? (Almond, Verba, 1989 s. 16).

Autoři uspořádali v letech 1959-1960 výzkum v pěti státech. USA a Velká Británie byly vybrány jako zástupci demokraticky úspěšného politického systému, Německo jako stát se specifickým postojem k demokracii daným různorodým vývojem období Výmarské republiky a Pruska a jako příklad transformací procházejícího politického systému byla zvolena Itálie a Mexiko (Almond, Verba, 1989 s. 35-37). V každém z pěti států byl dotázán jeden tisíc respondentů na otázky, které se pohybovaly v okruzích emocionálních orientací (otázky národní hrdosti, očekávání, politické komunikace a stranictví) či smyslu pro občanskou kompetentnost (Pecka, 2010 s. 45-49). Výsledky ze zkoumaných států byly propojeny s typologií politické kultury, která se skládá se tří ideálních typů.

Parochiální politická kultura je ve své čisté formě typická pro africká kmenová společenství a vyznačuje se absencí specializovaných politických rolí a míšením rolí politické, ekonomické i náboženské sféry. Členové takové komunity neočekávají od politického systému žádné změny. Převládajícím typem jsou v parochiální politické kultuře citové a hodnotící orientace (Almond, Verba, 1989 s. 16-17).

Poddanská politická kultura je typická silnou orientací na výstupy politického systému, zatímco orientace na vstupy a účast jednotlivce v systému chybí. Jednotlivec si je vědom specializovaných rolí vlády, je k ní vázán citově – cítí hrdost nebo naopak nenávisť, hodnotí ji jako legitimní či nelegitimní, ale přesto je jeho vztah k politickému systému pouze pasivní. Motivační orientace přetrvávají stále na hodnotící a citové úrovni, nikoli na kognitivní. Jako příklad jsou uvedeni francouzští royalisté, kteří si

uvědomují existenci demokratických institucí, ale nepovažují je za legitimní (Almond, Verba, 1989 s. 17-18).

Členové participační politické kultury se vyznačují svou silnou orientací na politický systém jako celek, a tedy na jeho vstupy i výstupy. Ať už zaujímají vůči problémům politického systému pozitivní či negativní postoj, snaží se být aktivním činitelem, přičemž jejich aktivní postoj se může velmi lišit od přijetí a souhlasu s politickým systémem až po jeho zavrnutí (Almond, Verba, 1989 s. 18).

Jako jeden z výsledků tohoto výzkumu mě velmi zaujala otázka politické participace, jak ji shrnul Pecka: „poměrně rozsáhlé šetření vedlo k závěru, že v demokratické společnosti mají jednotlivci možnost participovat na politických rozhodnutích. Zároveň však působí vědomí takové možnosti, které přispívá k větší spokojenosti občanů se systémem, a tudíž i k větší loajalitě s ním. Čím je politický systém na vyšší úrovni participativnosti, tím více vzrůstá potenciální stabilita demokratického politického systému“ (Pecka, 2010 s. 49). Ačkoli nezpochybňuji předpoklad, že čím vyšší je participace občanů, tím je politický systém demokratičtější, a proto je z principu i žádoucí, neuchylovala bych se ke kauzálnímu spojení participace a stability politického systému. Čím více jednotlivec participuje, tím více je do systému zapojen, a to i emocionálně. S aktivitou občanů nepřichází pouze pozitivní, demokracii stabilizující a loajalitu systému zvyšující ohlasy. Z toho důvodu může mít participace dle mého názoru také destabilizující účinky, přestože i ty jsou, jako nutný projev demokracie, žádoucí součástí demokratického politického systému. O stabilitě by se ale jistě dalo mluvit v souvislosti s politickou kulturou: „stabilita politické kultury tedy neznamena neměnnost. Stabilita spočívá v tom, že v podobné situaci se opakují podobné reakce. Chování je v daném případě pohybem mezi alternativami. Za určité situace se daný národ chová jinak, než za jiné situace, tato reakce je ale stabilní“ (Prorok, 2000 s. 119). Dle mého názoru však nikoli v souvislosti s politickým systémem.

I ke stabilitě politického systému jako takového má ale Almond co říct. Nezbytnou součástí demokratického politického systému je uznávaná legitimita autorit. Pokud většina občanů udílí autoritám legitimitu, a tudíž podporu politickému systému, v praxi to znamená, že se občané ve společnosti řídí pravidly implementovanými autoritami. Na základě této charakteristiky Almond staví koncept

občanské kultury (*civic culture/ civic political culture*), respektive demokratickou politickou kulturu (Kunštát a kol., 2014a s. 37).

V návaznosti na zveřejnění ústředního díla politické kultury *The Civic Culture* se tento koncept od 70. let téměř nepřetržitě potácí v nejistotě, jak Skovajsa poznamenává, a proto politické kultuře po právu přisuzuje označení „kontroverzní“. Mnozí autoři se shodují v názoru, že za rozpolceností konceptu politické kultury stojí Almondův sice zakládající, avšak značně eklektický přístup (Skovajsa, 2006 s. 21). Dílo G. Almonda a S. Verby je obviňováno z etnocentrického prosazování anglosaské demokratické kultury (faktor kulturní podmíněnosti) prostřednictvím favorizace participačního typu politické kultury, který odpovídá západní demokracii (Skovajsa, 2001 s. 16). Studii je dále vytýkán redukcionismus zvoleného behaviorálního přístupu vůči historii a kvalitativním změnám (Pecka, 2010 s. 55; Škaloud, 2000 s. 114). Přesto přinesla studie *The Civic Culture* především mnoho novátorských podnětů pro další výzkum a jak uzavírá Pecka, „výzkumy, úvahy a teorie o politické kultuře v současnosti, ale patrně i blízké budoucnosti, zřejmě nepostoupí dále, aniž by se s jejími hypotézami, náměty a závěry aspoň seznámily“ (Pecka, 2010 s. 55).

2. Česká politická kultura

V kontextu české politické kultury se nejčastěji hovoří o období první republiky, Mnichovské dohodě, sovětské okupaci, normalizaci a sametové revoluci jako o faktorech, které měly na utváření naší novodobé politické kultury a kulturních stereotypů rozhodující vliv. Některé z nich, především ty, které považují za obzvláště důležité, co se týče vztahu k institutu prezidenta, budou zmíněny v této kapitole.

Každá z těchto událostí zanechala v naší dnešní politické kultuře nějakou stopu. Ve vztahu struktury a politické kultury může stopa historických události vyvolat fenomén kulturního zpoždění, jak ho vysvětluje Skovajsa. „Jednou internalizované subjektivní postoje a kulturní rámce vnímání se (...) mění relativně pomalu, rozhodně pomaleji, než se mohou proměňovat vnější strukturní podmínky. Rychlou a hlubokou strukturní změnu může v politické oblasti představovat např. politická revoluce, ale i plynulý vývoj politických struktur často postupuje rychleji, než jaké je tempo přizpůsobení internalizovaných postojů. Tato nestejná rychlost vývoje na kulturní a strukturní straně má za následek, že mezi nimi dochází k nesouladu“ (Skovajsa, 2006 s. 49). Strukturní zpoždění pak funguje jako „způsob zachycení nepřímého působení některých v minulosti existujících rysů politické struktury na politickou strukturu současnou. Tím, že se v ní usazují postoje a hodnoty ovlivněné minulými strukturními vlastnostmi společnosti, se politická kultura velmi dobře hodí jako nástroj vysvětlení setrvačnosti některých rysů starého politického uspořádání v tom novém“ (tamtéž). Daniel Kunštát pro tento fenomén používá výraz „fázové zpoždění“, které se vyskytuje mezi změnou politického systému a změnou politické kultury „jednoduše proto, že změny hodnotových stereotypů a orientací probíhají podstatně pomaleji než změny pravidel, institucí a vlastnických práv“ (Kunštát a kol., 2014a s. 39). S předpokladem kulturního zpoždění v této práci operuji prostřednictvím vztahu specifik institutu prezidenta v historii a jeho dnešního vnímání.

2.1 Výzkum politické kultury v českých poměrech

Mnohé se o znacích české politické kultury dozvídáme už od autorů samého počátku zkoumání politické kultury z období první třetiny 20. století. Příspěvky autorů jako byl Masaryk, Beneš, Peroutka a Chalupný, vycházely z poznatků o prvním desetiletí existence samostatného československého státu a zvýrazňovaly znaky jako

byla láska k národu a nacionalismus, úcta k národním vůdcům, kulturní aktivismus, anticipační iniciativnost, ale i fatalismus (Pecka, 2010 s. 44). Záměrně představuji myšlení o politické kultuře těchto autorů v samostatné podkapitole. Nejedná se zde o fakt, že jde o „domácí autory“, ale o to, v jaké fázi a formě se jejich bádání uskutečnilo. Přestože poskytli dodnes velmi cenný příspěvek o „národním charakteru“, „smyslu dějin“ či „české otázce“ a tyto myšlenky jsou součástí uvažování o politické kultuře, politická kultura jako taková ještě nebyla konceptualizována do své dnešní podoby (či alespoň nějaké z jejích podob), a proto nepovažuji za přínosné ani logické zařazovat je mezi autory systematictějších a techničtějších pojetí politické kultury.

Zřejmě první záznam o politické kultuře patří Edvardu Benešovi (Skovajsa, 2006 s. 26), když ještě jako sociolog v roce 1912 napsal knihu *Stranictví. Sociologická studie* a postěžoval si na absenci politické kultury v poměrech českého stranictví a veřejného politického života. Poukázal na nedostatečnost politické kultury v souvislosti s absencí demokratismu a současně připomínal, že naopak československé umění demokratismu nepostrádá (Pecka, 2010 s. 40-41). Jak je zmíněno výše, v politické kultuře Edvard Beneš rozlišoval subjektivní a objektivní stránku. Pod subjektivní stránkou se skrývala psychologie strany a straníků, pod tou objektivní si představoval zpředmětnění psychologické subjektivní stránky, tedy určitý typ chování v politických institucích (Prorok, 2000 s. 111). Slabinou Benešova přístupu je dle mého názoru přílišný důraz na kulturu jako kultivující faktor, tedy určitá normativnost.

Vliv kultury na charakter národa a jeho orientaci k demokracii popisoval také T. G. Masaryk ve *Světové revoluci* (1925) a poukázal na důležitou roli politické kultury národa v osvobozovacím procesu a při vzniku samostatného státu (Pecka, 2010 s. 41). V díle *Rusko a Evropa* zase sledoval vlivy na ruskou politickou kulturu (Pecka, 2000 s. 159-164). Masarykovy myšlenky se staly součástí diskuse o vztahu demokratických tradic národa a jeho politické kultury, díky které se v polovině 30. let začal zdůrazňovat význam studia národního charakteru jako zásadního faktoru pro pochopení politické orientace národa. K této problematice se kromě Beneše a Masaryka vyjadřovali například také sociolog Emanuel Chalupný, lingvista Vilém Mathesius a publicista Ferdinand Peroutka (Pecka, 2010 s. 41-42).

Přestože termín politická kultura přirozeně nebyl socialistickým režimům neznámý, v období socialistického Československa zaznamenal výzkum politické

kultury spíše útlum. Propagandou řízený veřejný politický život se neslučoval s výzkumem relevantních, na společnost působících faktorů, a ani neposkytoval možnosti pro šetření postojů obyvatelstva s očekávanou vypovídací hodnotou (Skovajsa, 2006 s. 125). Již koncem 80. let a po roce 1989 a s ním spojeném kolapsu socialistických režimů zažil tento koncept doslova renesanci světové úrovně. Politická věda se zabývala spekulacemi nad důvody, proč nebyly národní kultury pod marxisticko-leninskou vládou homogenizovány, a především si pokládala otázky týkající se šancí demokratického rozvoje těchto států (Pye, 2000 s. 637). První odborný článek na téma politické kultury po roce 1989 publikoval Zdeněk Strmiska. V textu *Poznámky ke vztahu sociální struktury a politické kultury* (1991) předložil typologii politické kultury založenou na pravo-levém štěpení (Skovajsa, 2006 s. 26).

Studii politické kultury v období socialismu vypracoval z českých autorů například Marek Skovajsa. Skovajsa pracuje s vědomím, že v české společnosti přetrvávají negativní pozůstatky politické kultury minulého režimu, které by mohly snižovat kvalitu demokracie, a proto se snaží najít jejich kořeny. Upozornil na rozdělení politické kultury na ideální/oficiálně vyžadovanou na straně jedné, a na reálnou/praktikovanou na straně druhé, které je pro socialistické státy typické. Ideální politická kultura vychází z principů marxismu-leninismu, je relativně jednotná, ale nemá na reálnou politickou kulturu společnosti výrazný vliv. Naproti tomu reálná politická kultura je diferencovaná do několika kulturních podtypů, jako je politická kultura přijetí, adaptace, útěku a protestu (Skovajsa, 2001 s. 22-23). Všechny tyto subtypy jsou charakteristické tím, že nedostatečně podporují participaci a důvěru v politické instituce. Politická kultura protestu v sobě dokonce nese prvek antipolitického smýšlení a nese v sobě bariéru v identifikaci s politickým systémem (tamtéž s. 33).

V září roku 1994 se pod záštitou Rakouské společnosti pro politickou vědu (ÖGPW) konala konference na téma *Politická kultura ve střední Evropě* (Pecka, 2010 s. 61). Země bývalého sovětského svazu, jejich historie i současnost se staly předmětem výzkumu mimo jiné v oboru *communist studies*. Momentálně je z výše zmíněných období výzkumu české politické kultury nejvýznamněji zastoupeno právě období normalizace a přechodu k demokratickému režimu (mezi mnohými příspěvky je nutno zmínit např. Emanuela Pecku, Marka Skovajsu či Ladislava Holého).

2.2 Co utváří politickou kulturu národa?

Česká politická kultura je díky rozmanitému historickému vývoji českého státu a národa velmi komplexní. Z mnoha výrazných a společensky i politicky formujících období, kterými český národ prošel, je třeba zmínit husitství, rekatolizaci po Bílé hoře, národní obrození atd. Tyto vlivy se na následujících generacích, které neprošly přímou zkušeností, projevují například skrze socializaci, vzdělávání, výchovu, propagandu a ideologii, tedy zprostředkovanou zkušeností. Stejně tak způsob, jakým všechny tyto historické strukturní podněty zpracováváme, je ovlivněn dříve internalizovanými kulturními filtry (Skovajsa, 2006 s. 48).

Miloš Havelka hovoří o „symbolických centrech české kulturní, politické a historické paměti“ (Havelka, 2001 s. 9), která mají formu stabilních, znovu se vracejících seskupení problémů, a jsou schopny dlouhého přežití konkrétních historických konstelací. Symbolická centra podle Havelky představují „zvláštní položky utváření tradice a ovlivňují její jednotlivé linie. Motivují programy politických stran, spoluurčují témata veřejného života i dynamiku jejich řešení. Podílejí se výrazně na vytváření historických podob politické kultury (...) a zakládají rovněž tzv. občanskou kulturu, pod níž – v deskriptivním smyslu – chápeme a/ souhrn toho, co lidé o svém politickém systému skutečně vědí, b/ souhrn toho, co si o tomto systému myslí, souhrn toho, do jaké míry se s ním identifikují“ (tamtéž s. 10). Havelkova myšlenka je inspirována almondovským pojetím politické kultury a je aplikovatelná na fenomén tzv. kulturního zpoždění.

V průběhu pouhého století prošel český národ nepřehledným množstvím významných politických změn. Jak Škaloud rekapituluje: „po dlouhém období se stal (český národ, pozn. autorky) v první části století opět základem pro samostatný stát v spolužití s mnohými dalšími národy za okolností, které stále vyžadují se k nim vracet a hodnotit, prošel několika závažnými státními přeměnami, rozpadem, znovuoobením a znova rozložením, tedy typické jsou tu především neustále opakované pokusy o hledačství a na konci století se ocitá ve zvláštní situaci po těchto složitých peripetiích, aby se pokoušel žít samostatně, ale s nesmírným historickým zatížením, se kterým se musí vyrovnat“ (Škaloud, 2000 s. 43). Jak konkrétně na politickou kulturu národa působí tyto změny a jaké jsou mezi nimi kauzální vztahy?

Mezi nejdůležitější faktory formování politické kultury národa patří geopolitické vlivy. Jednotlivé národy jsou ovlivňovány svou geografickou polohou

(viz Peroutka a Chalupný níže), velikostí státního území, počtem obyvatel i morfologií terénu. Malý národ vyskytující se na exponovaném místě pak projevuje jiné chování než národ jakékoli velikosti na místě odlehlém. Možnosti národa jsou ovlivněny např. také technologickou vyspělostí (Prorok, 2000 s. 117). Český/československý stát je typicky vyobrazován jako malá země uprostřed Evropy s jazykem, kterým mluví jen jeho obyvatelé. Technologická převaha se podle Proroka naposledy projevila v období husitských válek, kdy se díky novému pojetí vojenství dokázal český národ prosadit i proti silnějším národům (tamtéž).

Dalším silným faktorem je vzhledem k politické kultuře náboženství. Náboženství se skrže tvorbu morálních standardů a prosazování náboženských zájmů v politice přímo dotýká politického systému a toho, jak v něm jedinec operuje. Náboženství se i po ztrátě svého původního vlivu v politice realizuje prostřednictvím vštípených stereotypů chování (Prorok, 2000 s. 117). Přestože je český národ v současnosti charakterizován jako silně ateistický, mnohé z osobností, na které jsou Češi nejvíce hrdí, a z jejichž myšlení vychází, pochází právě z náboženské sféry. Mezi takové patří nesporně Jan Hus či Jednota bratrská, k jejímž nejvýraznějším představitelům patří např. J. A. Komenský či Petr Chelčický (Tuček, 2013). Význam Jana Husa se dodnes odráží i v institutu prezidenta. Jeho slova „Pravda vítězí nad vším“ dala vzniknout heslu „Pravda vítězí“, které je součástí prezidentské standarty již od roku 1920 (Kalabus, 2016).

Mezi relativně měnící se faktor politiké kultury patří i převládající ekonomická aktivita. Hovořit můžeme o kultuře agrární, pro kterou je typická orientace na kolektivismus, autoritarismus, nižší sociální mobilitu a paternalismus, a o kultuře industriální, která se vyznačuje opačnými hodnotami, tedy individualismem, demokratiem, vysokou sociální mobilitou a kultem spotřeby (Prorok, 2000 s. 117-118). Ideál první republiky je příkladem toho, že tehdejší pozitivně hodnocená hospodářská situace a především politická situace (meziválečné československo bylo ve své době jedinou liberální demokracií ve střední Evropě [Holý, 2010 s. 85]) silně ovlivňuje to, jak národ vnímá sám sebe, a to i přes svou velikost či počet obyvatel.

Do jisté míry ve vztahu k ekonomické aktivitě ovlivňují vývoj a formování politiké kultury i proměny sociální struktury. Vzhledem k rozdílnému zakotvení ve společnosti mají různé sociální vrstvy odlišné potřeby a zájmy. Emoce, hodnoty,

myšlení i vztah k politice těchto sociálních vrstev se odvíjí od míry, ve které je jim umožňována realizace vlastních zájmů. Vliv těchto vrstev na podobu politické kultury národa je dán jednak jejich početností, ale i typem aktivity. V časech ekonomické či sociální nestability jsou aktivizovány jiné vrstvy, než v podmínkách např. vládní krize, a i jejich aktivita nabírá odlišných podob (Prorok, 2000 s. 118).

Všechny tyto vlivy se za určitých okolností mohou na změně politické kultury projevit opravdu silně, ale stejně tak nemusí. Zde se opět hodí připomenout mou meteorologickou metaforu. Krátkodobé, slabé a geograficky mizivé změny proudění v atmosféře ještě nemění klima, jsou „pouhým“ počasím, které pomine. Jak píše Vladimír Prorok, „k tomu, aby se dílčí změny uvnitř struktury, dílčí změny chování, projevíly jako změny politické kultury, je ale nutné, aby se nové vzory chování ukázaly být z hlediska změněných podmínek pro daný národ optimálnější než vzory předcházející, tj. uskutečněná změna musí vést v delším časovém období k naplnění národních potřeb a zájmů. Zakotvení změn v hodnotách a chování bývá nakonec zpravidla spojeno s výměnou generací. Jestliže by z určité změny ale profitovaly jen menšinové vrstvy nebo by byl podobný efekt krátkodobý, pak můžeme hovořit o spíše dočasném vychýlení hodnot a chování než o změně politické kultury národa“ (Prorok, 2000 s. 118-119). Menší slabinou tohoto výroku je dle mého názoru to, že uvažuje o národu jako o racionálně smýšlející entitě, která se ubírá vždy pouze produktivním směrem. Pokud je politika arénou pro realizaci zájmů, a pokud politická kultura se odvíjí mimo jiné od úspěchu či neúspěchu realizace zájmů, přisuzujeme politické kultuře slabou pozici determinované proměnné. To je přístup, který se víceméně shoduje s *The Civic Culture* podle Almonda a Verby. Proti jejich představě kauzality se ale Prorok vymezuje, když hovoří o vlastním přístupu k politické kultuře složeném ze subjektivní a objektivní stránky, který nazývá *objekto-subjektovou dialektikou* (Prorok, 2000 s. 113). „... Almond a jeho následovníci tento přístup neaplikovali, nechápali ho jako podstatný. Co pro ně bylo důležité, byl vztah jedince k systému. Na otázku, proč u nich převládal tento pohled, existuje nepochybně celá řada možných vysvětlení. Jedním z nich může být ideologicky podmíněná víra, že institucionální rámec politiky je v zásadě v pořádku a příčinou společenských problémů je nedostatečně rozvinutá nebo nesprávná politická kultura“ (tamtéž).

2.3 Charakteristické znaky české politické kultury

Tato podkapitola analyzuje znaky české politické kultury napříč časem s důrazem na období první republiky a počátek 21. století. Tato období jsou z hlediska přeměny společnosti i institutu prezidenta naprosto zásadní. V období první republiky se institut prezidenta těšil velké oblibě a úctě. Ve stejné době zažívala česká politická kultura do té doby nevídanou situaci, samostatnou státnost. Podobný šok ze změny politického systému zažívala politická kultura i v porevoluční éře a již od roku 2004 navrhovaná změna Ústavy ve prospěch přímé volby prezidenta (Kopecký, 2004) nasvědčuje, že i tato instituce procházela v očích společnosti změnou.

Již na konci 19. století se objevila myšlenka, že lze u českého národa vypozařovat specifické vzorce politického chování, jako je anticipace, úcta k národním vůdcům, kulturní aktivismus, láska k rodné zemi i sklon k fatalismu. Ačkoli není možné najít absolutní shodu na všech prvcích ani v celé společnosti, Vladimír Prorok shrnuje: „naše zvláštnosti lze popsat i jako tendence k ideologickému vnímání světa, k autoritářství, k demokratismu a sociální rovnosti, plebejství, oscilování mezi aktivismem a fatalismem spojených s ochotou k obětem, pohyb mezi požadavkem svobody (liberalismem) a požadavkem ochrany a pomoci ze strany obce nebo státu (paternalismus) atd.“ (Prorok, 2000 s. 119). V následujících odstavcích budou tyto znaky a jejich možný původ vysvětleny.

Emanuel Pecka v souvislosti s českou politickou kulturou popisuje vliv již zmíněného přesahového efektu na praxi 60. a 70. let, a to dokonce či právě v podmínkách, které kulturní faktory potlačují. „Zejména myšlenky, tradice a postoje spojené s univerzálními hodnotami, jako jsou svoboda, lidská práva apod., vykazují schopnost přetrvat i v nejnesvobodnějších dobách. Jejich znovuobjevování, jejich renesance však předpokládá, že je daná společnost v minulosti prožila nebo získala o jejich existenci významné informace. (...) V oblasti politiky mohou podporovat úsilí o toleranci, humanitu a vytvářet hráz proti dogmatismu, totalitarismu a nesnášenlivosti“ (Pecka, 2010 s. 62). Ztrátou iluzí o „sovětském příteli“ a o české vládnoucí elitě Pecka charakterizuje období od 2. poloviny 50. let (tamtéž s. 66). S tím související obrat k demokratické tradici a národní hrdosti navazoval nepřekvapivě na ideál první republiky, ke které se lidé vraceli například skrze provolávání slávy Masarykovi a Benešovi u příležitosti protestů proti měnové reformě roku 1953 (tamtéž, s. 65).

Ferdinand Peroutka bádání o politické kultuře českého národa zakládal na potřebě znát vlastní národní povahu při příležitosti vzniku samostatného státu. „Není pochyby, že osudy tohoto státu nedají se trvale zabezpečiti sebe skvělejšími aliancemi politickými a že jsou konec konců přímo závisly na vlastnostech a schopnostech, skrytých v naší národní povaze“ (Peroutka, 1922). V knize *Jací jsme. Demokratický manifest* (Peroutka, 1922) vyjádřil myšlenku, že podoba českého národního charakteru je silně ovlivněna dlouhodobým nedostatkem svobody v naší historii. Z této nouze vyvozuje znak politické kultury v podobě fatalismu (Pecka, 2010 s. 42). S fatalismem, tedy vírou v předurčenost a přesvědčení, že důležité situace v životě nemůžeme ovlivnit, do jisté míry souvisí i znak slabé vůle. „Tyto tři charakteristiky, z nichž prvá praví, že zaplaneme, ale pohasneme, druhá, že lehko pronikneme do hloubky, ale nevydřžeme tam, a třetí, že nás charakterizuje neúplnost, nedomyšlení a nedopovídání, naprosto nechtějí říci, že nejsme schopni velkých myšlenek. (...) Velké myšlenky a plány u nás vždy byly. (...) Zakládáme-li někde nějaký podnik, představujeme si, že bude překladištěm mezi západem a východem. V povznesených chvílích se domníváme, že povedeme Slované. (...) Ve stránce rozumové a v množství myšlenek u nás není vad. Ale naše myšlenky s námi nerostou. Nedovedeme dosti dlouho při nich stát. Citované tři charakteristiky praví, že jsme národem bez dlouhé vůle“ (Peroutka, 1991 s. 12). Jako jednu z příčin uvádí geografickou polohu a politické poměry. Tyto dva faktory nás bez přestání vystavovaly vlivům nejrůznějších kultur. „Naučili jsme se chápat vše. (...) To, co nás bystřilo, nás i měkčilo. Nevybudovali jsme si tradice dosti klidné, která jediné může být oporou povaze. Mnoho myšlenek nás jen poprášilo. Naše historie rozšiřovala mozek, ale neposilovala organismus. A tak vše, co děláme, co píšeme, oč se pokoušíme, má jaksi slabé kosti“ (tamtéž s. 13-14).

Peroutka také konstatoval, že český národ až příliš žije ve své minulosti, lpí historických osobnostech, a to ho vede k apatii vůči chápání přítomnosti (Peroutka, 1922). Politická kultura by se tak mohla vyznačovat prvky sentimentu a nostalgie po „zlatých časech“, jako je tomu například v případě velmi často vyzdvihované první republiky. Z výzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění uskutečněného v roce 2005 na téma *Hrdost Čechů na Čechy* vyplývá, že zatímco na české dějiny bylo hrdých 81 % dotázaných, k transformaci a politice po roce 1989 vyjadřovali respondenti značně ambivalentní postoje. Hrdost vyjádřilo pouhých 27 % dotázaných a 26 % toto

období dokonce spojovalo se studem (Škodová, 2006). Z pasivního postoje vůči vlastní úloze v přítomnosti a budoucnosti plyne i již zmíněný sklon k fatalismu.

S podobnou myšlenkou geografické polohy pracoval i sociolog Emanuel Chalupný, přestože došel k pozitivnějšímu závěru než Ferdinand Peroutka. Český národ považoval díky své poloze za velmi přízpůsobivý a jeho kultura mohla být podle něj stejně tak západní, jako slovanská. Ve svém bádání o českém národním charakteru se Chalupný blížil principu analýzy diskurzu. Přestože pracoval s mnoha dalšími faktory, jazyk považoval za projev (neměl determinující funkci) národní povahy a jako takovému mu věnoval náležitou pozornost. S přízvukem na první slabice v českém jazyce spojil termín „anticipace“, a to jak v gramatickém, tak v logickém smyslu (Žalud, 1907). Následně k tomuto jevu přiřadil i charakterové znaky, jako jsou nedočkavost a netrpělivost (Pecka, 2010 s. 43-44), čilost, nestálost a nevytrvalost (Žalud, 1907). Prvek netrpělivosti je v kontrastu k Peroutkově pasivní politické kultuře spíše aktivní a předznamenává nadšení do nových situací. Naopak ve znaku nevytrvalosti, který svědčí o slabé vůli, se oba autoři shodují.

V porevolučním období podrobně zachytil znaky české politické kultury Vladimír Prorok, empiricky je ověřoval a konfrontoval tehdejší pravo-levou ideologickou konstelací. Za výrazný znak české politické kultury považuje tendenci k ideologickému vnímání reality a úctu k autoritám, a to nejen k osobnostem vůdců, ale také ke státním institucím (Prorok, 2000 s. 120). Jak vysokou úctu chovají Češi k politickým vůdcům dokládá např. anketa *Největší Čech* z roku 2005, ve které se na prvních třech místech umístili Karel IV., T. G. Masaryk a Václav Havel (Dvořáček, 2005). Český národ Prorok nazývá státotvorným, protože až na výjimečné situace nikdy nevyužívá jako formu odporu otevřený masový, či dokonce násilný protest. Státotvornost pak získává formu neodporování a opět je důkazem fatalismu. Pokud se český národ ve svých institucích, vůdcích a jejich ideologiích zklame, pak se na určité období stahuje z politiky a stává se apatickým. Únikem je pro něj občanská sféra a světově ve vztahu k politické frustraci relativně ojedinělý úkaz, humor. Takzvané švejkovství na jednu stranu nahlodává politický systém zevnitř (Prorok, 2000 s. 120), a současně pomáhá k uvolnění frustrace. Speciálním případem, kdy je česká politická kultura radikálnější, je pomsta za utržené křivdy (tamtéž s. 121). V českém prostředí jsou nejdiskutovanějšími křivdami mnichovská dohoda a komunistický režim. Pro druhý případ je obzvlášť v období voleb typická snaha o distanci a snahu ukázat „čistý štít“.

Český národ je typicky popisován jako demokraticky orientovaný a spatřujeme u něj i rysy plebejství. Tendence k plebejství má podle Proroka původ v pobělohorském období, kdy byla šlechta nucena k emigraci, a v obrození, kdy se začala formovat nová šlechta z měšťanstva. Podobně spatřuje i hodnoty rovnostářství a demokratismu už v období husitství. Ačkoli by se demokratismus mohl zdát jako protikladný k autoritářství zosobněném úctou k národním vůdcům, funguje zde podmínka z předchozího odstavce. Národ své vůdce uznává, jen dokud splňují sociální očekávání národa. Ideální vůdce pak na základě těchto znaků splňuje také požadavek lidovosti (Prorok, 2000 s. 121, Holý, 2010 s. 137-138). Na znaku lidovosti stojí např. masarykovská legenda. „Každé školní dítě ve své době vědělo, že spal v prosté vojenské železné posteli, jedl jídlo jako ostatní a nic nesymbolizovalo jeho odpor k okázalosti lépe než jednoduchá vojensky strážena blůza a vojenská čapka se stužkou v národních barvách – jakoby se jednalo o jediné oblečení, které skrýval jeho šatník. Historiky o tom, jak připravoval těžkou hlavu svým osobní strážcům, jejichž ostražitým pohledům se neustále snažil uniknout, dávaly najevo, jak neměl rád jakékoli výsady“ (Holý, 2010 s. 161). Podobně si českou společnost získal i Václav Klaus, když zůstal i jako premiér žít ve svém původním bytě na sídlišti. Naproti tomu Václavu Havlovi veřejnost nikdy zcela nezapomněla to, že pocházel z bohaté rodiny (tamtéž).

Speciální důraz český národ dlouhodobě přikládá vzdělání a kulturnosti svých vůdců (Prorok, 2000 s. 121, Holý, 2010 s. 137-138). Tento faktor pochází již z doby Karla IV., zakladatele Karlovy univerzity a současně vládce, jehož Češi považují za jednu z největších osobností české historie, ale dosvědčuje ho i četnost, s jakou se v průzkumech o největších českých osobnostech objevuje např. J. A. Komenský.

Obzvlášť vysokou hrdost přikládá český národ sportovním úspěchům, literárním či hudebním dílům a umění (Škodová, 2006) a jejich reprezentantům, jak dokládá například umístění Bedřicha Smetany, Emila Zátopka, Karla Gotta, Jaroslava Seiferta, Zdeňka Svěráka, Karla Kryla, Miloše Formana či Jaromíra Jágra na předních místech ankety Největší Čech (iDNES.cz, 2005). Velice zajímavé jsou výsledky výzkumu národní hrdosti z roku 2003, ve kterém měli respondenti vyjádřit hrdost na sadu s národem spojených elementů, které však byly značně různorodé obsahem i významem. Ukázalo se, že především významová složka je pro politickou kulturu značně relativní. Přestože se ve výzkumu objevily složky jako fungování demokracie, politický vliv ve světě, ozbrojené síly či ekonomické výsledky, kterým bychom obecně přisoudili větší hodnotu, na prvním místě národní hrdosti se umístil sport, na který

bylo hrdých 91 % respondentů. Následovala kultura s 89 % a opět historie s 88 % (Červenka, 2003).

Jako výrazný protiklad se zdají být hodnoty paternalismu a liberalismu, kterými je česká politická kultura typická. Přestože si Češi váží osobní svobody, nezávislosti, chtějí o sobě rozhodovat sami a stát má podle nich jen vytvářet podmínky pro uplatnění práv a svobod, v problémových situacích očekávají pomoc od státu. Na hodnotách paternalismu stojí například komunistické režimy, naopak období po převratu roku 1989 by mělo být charakterizováno spíše liberálními hodnotami. Už v roce 1992, tedy pouhé tři roky po opuštění socialistického způsobu vlády a jeho paternalistických hodnot, a poté i v letech 1998 a 1999 vyjadřovali Češi (v různém poměru, vždy však většinově) přání, aby se stát více angažoval v oblasti nezaměstnanosti a sociálních jistot občanů, aby usměrňoval rozvoj hospodářství, a dokonce i aby vládl tvrdou rukou (Prorok, 2000 s. 121-127).

V průzkumech z let 2011 a 2013 se v otázce státní regulace hospodářství projevovala podobná tendence, ale slaběji. K výroku „rozvoj hospodářství má být usměrňován státem“ se klonilo 42 % respondentů, 27 % se přiklonilo k výroku „rozvoj hospodářství má být ponechán vlastnímu vývoji a 24 % by hledalo střední cestu (Kunštát a kol., 2014a s. 101). Otázka sociálních jistot a vlastní odpovědnosti ale stále silně vykazuje hodnoty paternalismu. Až 71 % respondentů v roce 2013 vyjádřilo souhlas s výrokiem „stát má zaručit, aby ten, kdo chce pracovat, dostal práci“ a pro 67 % respondentů je důležité, aby se o sociální zabezpečení občanů staral stát. Jako ideální ilustrace rozporu mezi paternalistickými a liberálními hodnotami slouží souhlasná odpověď 43 % respondentů téhož výzkumu na výrok „to, co společnost vyprodukuje, by nemělo být dále nijak znovu přerozdělováno, každý má mít tolik, kolik vydělá“ (tamtéž s. 102). Ačkoli procentuální rozdíl mezi souhlasící a nesouhlasící odpovědí není tak vysoký (zhruba 20 procentních bodů), jako v případě předchozích výroků o sociálních jistotách a zaměstnanosti (rozdíl 40–50 %), naznačuje tendenci k liberálním hodnotám. Jednoznačně liberální hodnoty vykazují i odpovědi na výrok „lidem by mělo být dáno co nejvíce svobody v jednání“, se kterým souhlasilo 75 % respondentů, podobně jako v případě teze, že stát má vytvářet podmínky pro to, aby občané mohli uplatňovat svá práva a svobody (tamtéž s. 103).

Zdá se, že v obecné rovině a v otázkách vlastního prospěchu se český národ kloní směrem k liberalismu a tíhne k maximalizaci svých svobod, ale naopak ve vztahu

k vlastní odpovědnosti za zajištění práce a sociálního zabezpečení hledá úkryt u státu. Neochota čelit neúspěchu a nesnázím „na vlastní pěst“ by se dala vykládat jako vedlejší produkt již zmíněného fatalismu. Výzkumy nasvědčují tomu, že hodnoty paternalismu jsou v české společnosti hluboce zakořeněny a lze předpokládat, že rozpor paternalismu a liberalismu bude patrný i v tom, jaké si přejeme, aby byly naše autority. S tímto rozporem lze do jisté míry spojit i znaky alibismu, oportunismu a předpoklad, že naše požadavky na národní vůdce jsou silně rozporuplné a matoucí. To slouží jako částečné vysvětlení skutečnosti, že jednou národní vůdce ctíme a podporujeme a v mžiku oka je zatracujeme.

Cabada svou teorii znaků politické kultury zakládá na geopolitickém hledisku a jako silný faktor utváření české politické kultury určuje konfrontaci německým národním prostředím jako „nepoměrně větším soupeřem“ (Cabada, 2007 s. 169). Z uvědomění si početní slabosti vyvozuje jako charakteristický rys české politické kultury pocit, že český národ nemůže být aktivním hybatelem dějin a že je naopak nucen pouze přijímat výsledky, které jsou mu silnějšími politickými aktéry předloženy. K ilustraci používá Cabada výčet událostí 20. století (např. vznik samostatného Československa, mnichovskou dohodu, vznik socialistického státu, pražské jaro, sametovou revoluci atd.), které byly pro český národ zásadní, ale přesto, jak konstatuje, se téměř neodehrávaly ve výlučně české režii. Naopak se Češi u množství událostí nemohli podílet na rozhodovacím procesu ani vyhnout se výsledné změně. Důsledkem je podle autorů nedůvěra k vnějším aktérům, očekávání vnějších zásahů, pragmatismus v přizpůsobování se jim, soustředění se na soukromou sféru života a nezájem o politickou sféru (tamtéž s. 169, 170). Neochota vstupovat do politických interakcí a nezájem o veřejnou sféru jsou D. Kunštátem vykládány jako pozůstatek komunistického režimu. Sociální psycholožka Martina Klicperová-Baker hovoří o tzv. odcizené politické kultuře, kdy jedinec odmítá politický systém, je podezřívavý, vůči vládě negativně naladěný až cynický a nevěří, že by mu mohla politická aktivita něco pozitivního přinést (Kunštát, 2014b). Kombinací reliktní socialistické politické kultury a demokratické tradice (prvorepublikové i nynější) je charakter společnosti, která je na jedné straně vysoce kritická vůči politické/veřejné sféře, ale na druhou stranu odmítá vlastní zapojení a od systému se distancuje.

Neblahým důsledkem je např. nízká volební účast, podpora antisystémových stran, odpor ke všemu politickému a rozdělení české společnosti na my vs. oni, tedy na svět bezmocných slušných občanů a na svět mocných zkorumpovaných mafiánských

politiků (Kunštát a kol., 2014a s. 39-41). Jak závažné důsledky může taková politická kultura mít pro demokratický politický systém rekapituluje Kunštát: „Výsledkem je neblaze rozšířená nedůvěra občanů v politiky, ale i v demokracii a její instituce. Vysoká míra skepse je také jednou z příčin minimální ochoty k politické participaci, což negativně ovlivňuje legitimitu celého demokratického systému“ (2014a s. 42).

3. Politická kultura a institut prezidenta

Tato část práce se zakládá především na interpretaci dat získaných z období volební kampaně k prezidentským volbám 2018. Než se však budeme zabývat tím, jak je institut prezidenta vnímán v dnešní době, je důležité nastínit některá jeho specifika v historii. Podoba a vnímání institutu prezidenta v historii zde slouží jako faktor dokreslující kontext subkultury prezidenta.

3.1 Specifika institutu prezidenta

Již několikrát bylo v této práci zmíněno, že institut českého/československého prezidenta je z hlediska společenské percepce specifický, a nyní je na místě vysvětlit čím. Tato myšlenka je podpořena dvěma různými aspekty: historickým geopolitickým kontextem a průzkumy národní hrdosti. Jak bylo zmíněno výše, Češi přikládají své historii a historickým osobnostem obzvláště silný důraz, a proto jsou průzkumy veřejného mínění na tato témata poměrně frekventované a jejich výsledky se zřídka liší. Je tomu dáno dlouhodobým působením politické kultury, její relativně konstantní povahou a tím, že tyto historické události i osobnosti se staly víceméně základními stavebními kameny naší politické kultury. Jinak tomu není ani v případě mnoha československých/českých prezidentů.

„Prezident republiky má v politickém systému České republiky zcela mimořádné postavení. Je to dáno celou řadou faktorů, z nichž ty nejvýznamnější souvisejí s tradičním pohledem na prezidenta republiky jako na nositele autority spíše než moci, stojícího nad partikulárními politickými stranami, resp. dílčími zájmy“ (Kysela, 2008 s. 235).

S nástupem prvního prezidenta samostatného československého státu T. G. Masaryka, se započala tradice silně vnímaného prezidenta. Jeho charisma a vysoká osobní autorita jako osvoboditele a otce demokratického národa nejen že daly vzniknout něčemu, co lze bez přehánění nazvat masarykovskou legendou, ale také měly vliv na podobu Ústavy z roku 1920. Přestože Masaryk z exilu prosazoval americký prezidentský model, pro domácí politiky byl nepřijatelný a výsledkem byl kompromis. Parlamentní demokracie, která na jedné straně zvýrazňovala pravomoci prezidenta a na straně druhé propůjčovala velkou politickou i hospodářskou moc politickým stranám (Cabada, 2007 s. 23). Jak píše Cabada: „... prezident

Československé republiky byl v rámci dělby moci vybaven poměrně rozsáhlými kompetencemi. Prezident ČSR nebyl pouhou reprezentativní figurkou, symbolizující jednotu a nedotknutelnost státu, nýbrž aktivním praktickým politikem“ (2007 s. 35). Prezident, hlava exekutivy, byl oprávněn za určitých okolností rozpustit Národní shromáždění, vyhlásit válečný stav a disponoval suspenzivním právem veta vůči zákonům Národního shromáždění. Podle ústavy byl volen parlamentem na dobu sedmi let a současně nesměl být nikdo zvolen na více než dvě po sobě jdoucí volební období. Z tohoto ustanovení byl však výslovně vyňat T. G. Masaryk, který byl zvolen dokonce čtyřikrát (Cabada, 2007 s. 35, Vodička, 2007 s. 100). Československá republika sice nebyla prezidentským systémem, avšak byla parlamentní demokracií s poměrně rozsáhlými pravomocemi prezidenta a „faktický politický vliv prezidentů T. G. Masaryka a E. Beneše přesahoval ústavní rámec“ (Vodička, 2007 s. 100). Podle Víta Hlouška odpovídalo postavení prezidenta klasické parlamentní demokracii i z hlediska ústavního vymezení fungování a kompetencí. Zdůrazňuje však podobně jako Vodička, že reálné postavení hlavy státu se vyvíjelo postupně a velmi silně souviselo s tím, kdo tuto funkci v dané období vykonával (Hloušek, 2008 s. 263).

Důležitým specifickým československého institutu prezidenta je jeho kontinuita. Úřad prezidenta republiky zůstal zachován skrze všechny podoby politického systému, a to i v případě komunistického režimu (Holý, 2010 s. 9). Zatímco ve většině komunistických zemí byly konstituovány kolektivní hlavy státu, československá komunistická vláda si uvědomovala, jak vysokou úctu národ k úřadu prezidenta chová, a proto tuto tradici formálně zachovala a využila ji ve svůj prospěch (Vodička, 2007 s. 100). Tzv. májová ústava de facto převzala kompetence prezidenta z prvorepublikové ústavy, přestože nebyly reálně využívány a role prezidenta se neodvíjela od jeho ústavněprávního postavení, ale spíše od jeho aktuálního postavení ve stranické hierarchii (Hloušek, 2008 s. 265). Ústava z roku 1960 ale už formálně zmenšovala prezidentské pravomoci. Explicitně vyjadřovala odpovědnost prezidenta Federálnímu shromáždění, ani nezakotvovala právo prezidenta odročit zasedání nebo rozpustit Národní shromáždění, či jeho právo veta (Vodička, 2007 s. 95, 100-101). Navíc zkracovala volební období prezidenta z „prvorepublikových“ sedmi na současných pět let (Hloušek, 2008 s. 266).

V průzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění z roku 2006 bylo mezi 28 významnými českými osobnostmi zmíněno pět prezidentů v tomto pořadí: T. G. Masaryk, Václav Havel, Václav Klaus a s odstupem Edvard Beneš a Ludvík Svoboda

(Červenka, 2006). V průzkumu z roku 2013 se mezi 16 největších českých osobností zařadil včetně T. G. Masaryka, Václava Havla a Václava Klause i v té době 7 měsíců úřadující prezident Miloš Zeman (Tuček, 2013). V užším výčtu osobností obvykle chybí právě Edvard Beneš a Ludvík Svoboda, jejichž historický přínos je obecně vnímán kontroverzně. Zajímavé je, že kontroverze je bezesporu spojována i s postavou Václava Klause (v době průzkumu byla stále ještě živá např. kauza amnestie), a dnes i Miloše Zemana, ale do průzkumu z roku 2013 se nepromítla. Soudím, že v celkovém výčtu významných českých osobností by se mohl tento aspekt projevat až v dlouhodobější perspektivě například deseti let.

Originální specifikum institutu prezidenta dotváří velmi silná symbolika Pražského hradu. Hrad jako sídlo prezidenta reprezentuje kontinuitu s historií, která je v podání české společnosti až idealisticky velkolepá. „Jedná se o někdejší sídlo českých králů a skutečnost, že zde od roku 1918 měli své sídlo všichni českoslovenští prezidenti, je sama o sobě mocným symbolickým potvrzením kontinuity nezávislého československého státu a kdysi nezávislého Českého království. Hradčany jsou nejhmatatelnějším symbolem české státnosti ... Spojují se zde české politické a náboženské národní symboly – katedrála stojí přímo v areálu Hradu. (...) Až do Rudolfa II. ... zde byli korunováni a pochováni čeští králové a nyní jsou zde uloženy korunovační klenoty“ (Holý, 2010 s. 50). Často užívaná metafora „boj o hrad českých králů“ dodává přímé volbě prezidenta na vážnosti. Fenomén Hradu nepostrádá kromě symbolické hodnoty ani reálný vliv. S výrazem „Hrad“ bývá spojována skupina prezidenta a jeho nejbližších poradců. Například s prezidentem Masarykem je spojen fenomén Hradu jako mimoparlamentního nástroje tvorby politických rozhodnutí (Hloušek, 2008 s. 264).

Zajímavý je aspekt „osvoboditelství“ a demokratizace, který je s nejpoblíbenějšími osobnostmi prezidentů spjat. T. G. Masaryk i Edvard Beneš jsou považováni za zakladatele samostatného československého státu. „Masaryk je symbol *par excellence* meziválečného Československa, jehož vznik většina československé historiografické produkce interpretuje především jako výsledek Masarykova diplomatického úsilí ve Spojených státech během první světové války. (...) když se Masaryk v prosinci roku 1918 vrátil do Československa, byl vítán jako národní osvoboditel. Pro lidi byl otcem, který dal dětem, národu, největší dar, jaký si lze představit – svobodu“ (Holý, 2010 s. 63). Nesporné je i vnímání Václava Havla jako bojovníka za osvobození od socialistického režimu. V mezích demokratizace český

národ vnímá i Ludvíka Svobodu jako prezidenta tzv. pražského jara, nebo dokonce Václava Klause, v jehož funkčním období Česká republika vstoupila do Evropské unie, která byla v roce 2002 převážně chápána jako reprezentant demokratických hodnot a jako záruka demokratické jistoty (Rezková, 2003).

Ve vztahu k prezidentovi je pro český národ velmi důležitá legitimita. Téma zavedení přímé volby prezidenta přivedl do diskuse v roce 1992 sám prezident Havel. „Pozice prezidenta nebyla zpočátku stabilizována, prezident hledal konkrétní obory své působnosti a účinné prostředky výkonu svých pravomocí. Ústřední otázkou bylo nové definování vztahu hlavy státu k politickým stranám, vládě a veřejnosti“ (Vodička, 2007 s. 267). Havel byl velmi aktivním prezidentem a odmítal se spokojit s čistě reprezentativní rolí svého úřadu, a to především ve vztahu k zahraničnímu dění (tamtéž). „Argumentoval tím, že je potřeba, aby si hlava státu zajistila vlastní politickou legitimitu nezávislou na parlamentu. Havlova představa ale ztroskotala na odporu hlavně premiéra a předsedy ODS Václava Klause, který se obával vytvoření konkurenčního mocenského centra na Pražském hradě“ (Kopeček, 2018). V té době ale ještě převládly obavy z narušení přirozené rovnováhy parlamentní demokracie (Holý, 2010 s. 181).

Znovu se myšlenka přímé volby prezidenta objevila s rýsujícím se koncem Havlova úřadu. V parlamentních volbách roku 2002 ji jako volební slib voličům předložili komunisté, sociální demokraté, lidovci a napříč ideologickým spektrem i liberální Unie svobody (Kopeček, 2018). V témže roce byl na téma přímé volby uspořádán první průzkum veřejného mínění s otázkou „Kdo by měl volit prezidenta?“ a vyplynulo z něj, že 65 % respondentů pokládá přímou volbu prezidenta za nejlepší způsob volby (Glasová, 2002). Přestože svému předvolebnímu slibu strany nedostály, k táboru „pro přímou volbu“ se přidala ODS, jejímuž kandidátovi Václavu Klausovi složení parlamentu zdánlivě neposkytovalo velké šance. Po jeho zvolení se debata utlumila až do klíčových prezidentských voleb 2008. „Sčítání hlasů volitelů provázelo zmatek a ještě drtivěji zapůsobily nechutné průvodní jevy. Přesvědčování některých volitelů mělo až dryáčnický charakter hraničící s vyhrožováním, objevila se obvinění z uplácení a několika volitelům dokonce přišly poštou kulky. Tato kompromitace zvýšila mediální tlak na politiky, což skončilo zavedením přímé volby“ (Kopeček, 2018).

Důvěra v úřad prezidenta se od roku 1993 relativně stabilně pohybovala na nejvyšší příčce ústavních institucí. Tuto důvěru silně ovlivňuje hospodářská a celková politická situace. Příkladem je rok 1997, který byl rokem silného poklesu institucionální důvěry na všech úrovních pravděpodobně zásluhou balíčků restriktivních ekonomických opatření, silící kritikou ekonomické transformace a kuponové privatizace. Na individuální úrovni podle Kunštáta ale v letech 1997-2000 došlo k dramatické proměně očekávání občanů, která je připisována konci „éry revoluční euforie“ (Kunštát a kol., 2014a s. 41). S tím souviselo prohlubování politické nespokojenosti, odcizení společnosti od politiky a snížení legitimacy celého demokratického režimu (tamtéž). To se projevilo na poklesu důvěry ve vládu, ale i v prezidenta Havla a Poslaneckou sněmovnu (tamtéž s. 147-148). Naopak jako velmi stabilní se ukázala být důvěra v prezidenta Václava Klause, která nikdy nespadla pod 50 %. Ke konci jeho funkčního období však vytrvale klesala a D. Kunštát to připisuje jeho aktivistickému chování směrem k domácí politické scéně, jímž už ke konci svého druhého funkčního období neměl co ztratit (tamtéž s. 148).

Zajímavé je, že vysoká demokratická legitimita, jež by z přímé volby prezidenta měla vyplývat, se evidentně neodráží na důvěře v prezidenta Miloše Zemana samotného. Prezidentský úřad Miloše Zemana se ve výzkumech důvěry ústavním institucím stabilně pohybuje kolem 55 % a převyšují ho prvky komunální politiky, tedy obecní zastupitelstva a starostové (Kunštát, 2015; Červenka, 2016; ČTK, 2018). Příčinou je patrně fakt, že Miloš Zeman volby do druhého funkčního období vyhrál „o vlásek“, konkrétně o 2,74 % (iRozhlas, 2018), z čehož plyne, že část voličů, která ho buď nevolila, nebo přímo volila jeho oponenta Jiřího Drahoše, je velmi početná a tudíž výrazná. Výroky typu „Miloš Zeman rozděluje společnost“ se pod tímto jednoduchým vysvětlením jeví jako opodstatněné a podobně opodstatněná je i kontroverze, se kterou je díky tomu prezident Zeman spojován. Otázkou k zamyšlení ale je, zda je vůbec možné, aby přímá volba neprodukovala jako vítěze kontroverzní osobnosti. Přímá volba je z větší části založená na osobnostech, a proto z hlediska patrně davové psychologie přeje výrazným, tedy neobyčejným, a tudíž kontroverzním osobnostem.

Při přípravě Ústavy České republiky sloužila vládní a poslanecké komisi jako předloha ústavní listina z roku 1920 (Kysela, 2008 s. 236), která propůjčovala hlavě státu vysokou autoritu. Zde leží základ poměrně rozsáhlých (alespoň v poměru k jiným parlamentním systémům) rozhodovacích kompetencí prezidenta (Vodička, 2007

s. 161). I přesto, že návaznost na prvorepublikovou ústavu je zjevná a proklamovaná, pokud jde o úřad prezidenta republiky, jak píše Kysela „byl však vzor vytěžen jen zčásti. V potaz byla totiž brána kumulovaná zkušenost, zvláště z období po roce 1989, znatelné byly rovněž politické a personální reálie, tj. kdo byl předsedou vlády, o kom se uvažovalo jako o prezidentu republiky. Důsledky míšení vlivů ústí v poněkud ambivalentní koncepci katalogu kompetence a (ne)odpovědnosti hlavy státu“ (2008 s. 236). Přestože je tak podle Vodičky (psáno před zavedením přímé volby prezidenta) prezident republiky „ve srovnání s dřívějšími československými ústavními úpravami podstatně omezen ve svých pravomocích ovlivňovat složení vlády a její činnost“ (2007 s. 161), zavedení přímé volby prezidenta se osvědčilo jako v podstatě neomezený zdroj demokratické legitimacy.

V kombinaci s volně stanovenými ústavními pravomocemi prezidenta dala přímá volba vzniknout fenoménu tzv. kreativního výkladu ústavy, jehož možnosti jsou, z logiky věci, neohrazené. Ačkoli je tento fenomén skloňován především v posledních letech v souvislosti s Milošem Zemanem, s přihlédnutím k tomu, jak jako prezidenti jednali Václav Havel a Václav Klaus je opět evidentní, že faktor přímé volby tak silnou roli nehraje. Příkladem může být kauza Miroslav Grégr, k jehož místě ve vládě Miloše Zemana na pozici ministra průmyslu a obchodu měl Václav Havel stálé výhrady a s jehož jmenováním dlouho otálel (Říhová, Pešek, Kubík, 2000). Výhrady ke jmenování ministrů měl i Václav Klaus ve vládách premiérů Vladimíra Špidly, Jiřího Paroubka a Mirka Topolánka. Neméně významnou kauzou bylo Klausovo otálení s podpisem Lisabonské smlouvy (Novinky.cz, 2009).

3.2 Diskurz

Diskurzivní analýza se řadí mezi interpretativní metodologické přístupy. Ty jsou charakteristické tím, že ke zkoumané problematice přistupují jako k sociálně konstruované. Pokud hovoříme o analýze diskurzu či diskurzivní analýze jako metodě, jedná se o analýzu „jazykového jednání, mluveného i psaného, které přesahuje hranice jednotlivých vět“ (Hájek, 2014 s. 113). Přestože se k diskurzivní analýze hlásí široké spektrum přístupů, které zkoumají jazyk jako významotvornou aktivitu, „jejich společným východiskem je chápání textu, mluveného projevu a jiných forem komunikace jako svébytného objektu vědecké analýzy“ (Beneš, 2008 s. 122). Diskurz tedy neobsahuje jen texty a mluvený projev, ale i obrazová média a veškerou

neverbální komunikaci (tamtéž). Protože je jazyk součástí politicko-společenské reality a nikoli pouze nástrojem k popsání toho, jaká realita je, diskurzivní analýza nepřistupuje k textu se záměrem hodnotit jeho pravdivost či objektivitu (tamtéž s. 93). Hlavním bodem zájmu diskurzivní analýzy je pak zkoumat, jak je prostřednictvím jazyka v různých sociálních situacích a kontextech vytvářen a interpretován význam textů, prohlášení (Hájek, 2014 s. 113), objektů a aktivit sociálního světa (Beneš, 2008 s. 93).

Spojení výzkumu politické kultury a diskurzu považuji za vhodné z následujícího důvodu. Kultura představuje v interpretativním pojetí vykonstruovaný set významů a orientací společnosti, který v sobě obsahuje otisk historie i aktuálního celospolečenského kontextu. V politické kultuře tedy nic není izolováno, vše je na sobě závislé jak obsahově, tak časoprostorově. Diskurz je stejně tak složen z mnoha na sobě závislých částí. „Diskurz v širším (a možná nejčastějším a nejvhodnějším) pojetí zahrnuje nejen sdělení (text), ale i mluvčího (autora), adresáta sdělení, a bezprostřední (nebo i rozsáhlejší) situační kontext; bývá definován jako integrovaný celek textu a kontextu“ (Hoffmannová, 1997 s. 8 cit. podle Trampota, Vojtěchovská, 2010 s. 170). Obecně se dá říci, že diskurz je sada psaných, vyřčených či obrazových prvků k určitému tématu, které kolují ve společnosti a vzájemně se podílejí na budování významu (Trampota, Vojtěchovská, 2010 s. 170). Diskurz, respektive diskurzy, jsou v této práci pojímány jako mnohočetná vyjádření politické kultury, a jako takové jsou zkoumány. Analýza diskurzu v této práci hraje tu roli, že k výzkumu zprostředkovává významový celek jako produkt politické kultury v hmatatelné, zaznamenané, a především zkoumatelné formě.

Ačkoli mnoho autorů pojmy *politická kultura* a *diskurz* do jedné souvislosti výslovně nedává, s tím, co představují, pracují často současně. Přestože Ladislav Holý výraz *politická kultura* explicitně nepoužívá, analyzuje diskurzy identity českého národa. Vztah kultury a diskurzu pak charakterizuje následovně: „Kultura ... neexistuje v hlavách lidí jednoduše proto, že se ji naučili, a co se jednou naučili, nepřetrvává díky jakési mysteriózní houževnatosti. Právě jednotlivé diskurzy udržují kulturu při životě a mění ji (...) Udržují ji při životě tím, že se zmocňují metafor, jejichž prostřednictvím jsou základní premisy kultury vyjádřeny, a tím dosahují jejich přesvědčivosti. Mění je, protože každý diskurz alespoň do jisté míry mění význam metafor tím, že je používá v kontextech, ve kterých ještě nebyly použity“ (Holý, 2010 s. 197).

Vztah politické kultury a diskurzu je dle mého názoru velmi úzký a v určitých případech mohou být tyto pojmy obsahem i funkčností považovány za téměř identické. Důvod je podobný jako v případě politické kultury. I v případě diskurzu se opět setkáváme s určitou nejednoznačností pojmu, ačkoli není proklamovaná tak silně jako u politické kultury. S diskurzem se ve všech jeho pojetích pojí určitá sociální (respektive kulturní) podmíněnost (Trampota, Vojtěchovská, 2010 s. 170). Napříč různými přístupy k diskurzu ale existují rozdíly v tom, na jaké úrovni autoři s pojmem diskurz a s touto podmíněností pracují. Lze rozlišit dva přístupy k pojmu diskurz. Může být pojímán jako komplexní významová struktura, nebo jako promluva, společenská aktivita (Beneš, 2008 s. 99).

Za novodobého průkopníka pojmu diskurz je považován Michel Foucault, podle kterého je „diskurz anonymní a v rámci určité epistémé (pole poznání) prostupuje všemi jejími populárními, vědeckými, literárními, uměleckými a dalšími texty. Při zkoumání diskurzu tedy nejsou důležití autoři, ale soubory výpovědí k určitému tématu a vztah dané výpovědi (textu) k ostatním výpovědím“ (Trampota, Vojtěchovská, 2010 s. 170). Michel Foucault tedy s diskurzem pracuje na určité „makro-úrovni“, kde je diskurz sám určitou sociální či kulturní podmíněností. Podobný úhel pohledu zaujímá i Roger Fowler, který diskurzy vnímá jako „systematicky uspořádané sady tvrzení, které dávají výraz významům a hodnotám institucí. Vedle toho definují, popisují a určují, co je možné říci a co nikoli... Diskurz poskytuje sadu možných výroků o dané oblasti a uspořádává a dává strukturu způsobu, jakým se o určitém tématu, objektu, nebo procesu mluví“ (Fowler, 1991 s. 42 cit. podle Trampota, Vojtěchovská, 2010 s. 171). V těchto případech jsou linie diskurzu a politické kultury téměř nepostřehnutelné a dohromady splývají. Svědčí o tom i paralela mezi představou diskurzu jako „sady možných výroků o dané oblasti“ a koncepcí politické kultury např. u Karla Roheho, který pracuje s kulturně vymezenou sadou možností. „Pro Roheho je politická kultura programem, který částečně předurčuje jednání politických aktérů na úrovni za normálních okolností neuvědomované a hlubší, než jsou jejich zájmy. Vztah mezi kulturou a jednáním však není vztahem kauzální determinace. Kultura působí pouze tím, že vylučuje některé čistě logicky možné způsoby jednání a omezuje rejstřík aktérů na kulturně specifickou sadu možností“ (Skovajsa, 2006 s. 135). V podobném duchu uvažuje o politické kultuře i Prorok ve vztahu k její stabilitě (viz výše).

Existují ale také přístupy, které výslednou podobu diskurzu vnímají až jako produkt sociální podmíněnosti. Sociální podmíněnost sama o sobě zde hraje tu roli, že „... co je do diskurzu vybráno a objevuje se v článcích nebo televizních příspěvcích k určitému tématu, je sociálně podmíněno a ve svém důsledku ovlivňuje i to, co je v daném tematickém poli „normální“ a co nikoli, co budeme očekávat, a co naopak vnímat jako irelevantní, nepatřičné“ (Trampota, Vojtěchovská, 2010 s. 171).

3.2.1 Foucaultovská historická diskurzivní analýza

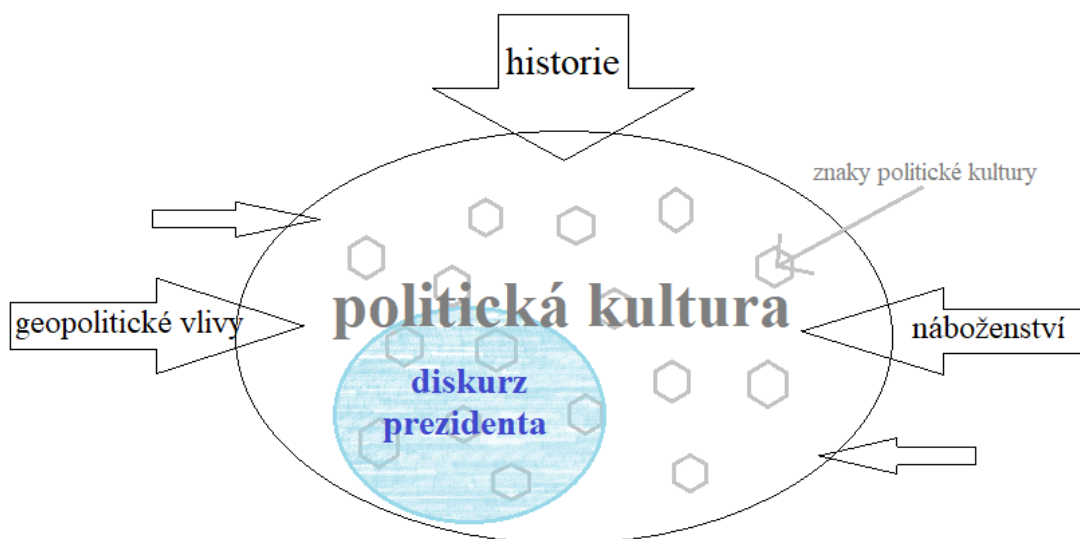
Michel Foucault dal svým přístupem k diskurzu vzniknout proudu tzv. foucaultovské historické diskurzivní analýzy. Jak je zmíněno výše, Foucaultovo pojetí lze charakterizovat jako „makro“ pojetí, a to v tom smyslu, že diskurz nepojímá jako promluvu, ale jako významovou strukturu. „Diskurz chápe jako systém pravidel, který vymezuje prostor pro tvorbu aktuálních výpovědí“ (Beneš, 2008 s. 106), a proto se nezajímá o jazykovou strukturu, jako je tomu u sociálněpsychologické či kritické diskurzivní analýzy (tamtéž). Stručně řečeno, diskurz ve foucaultovském pojetí vymezuje co může být řečeno, kým, kde a kdy. Diskurz definuje, dovoluje a omezuje objekty a aktivity sociální reality (Gibbs, 2015).

Ústředním motivem je pro foucaultovskou historickou diskurzivní analýzu vztah vědění a moci. „Vědění určuje, kde je poznání lokalizováno, kdo je jeho producentem, jak je možné ho vytvářet, kdo má právo jeho jménem vystupovat atd., souhrnně: vykazuje efekty moci. (...) Diskurz je to, co umožňuje vědění, aby působilo jako moc, a moci, aby se jevila jako vědění. Studium diskurzu je tak možné odhalit, jakým způsobem v moderní společnosti koexistuje a působí moc a vědění“ (Hájek, 2014 s. 117). Moc ale nevnímá pouze negativně ve smyslu kontroly, utlačování, cenzury atd. Přisuzuje jí i tvořící povahu, tedy že produkuje realitu a umožňuje něco nového, nové způsoby uvažování a jednání (Gibbs, 2015).

Důležité pro foucaultovskou analýzu je, že texty a významy jsou utvářeny a získávají podobu pouze ve vztahu k ostatním textům. Jsou tedy zamotány v síti významů (Beneš, 2008 s. 107), což je typicky konstruktivistický pojem (viz např. Geertz výše). Nejčastějším tématem foucaultovské historické diskurzivní analýzy je tvorba identit a identita samotná, např. ve vztahu k zahraniční politice státu (Beneš, 2008 s. 106-107).

Tato práce aplikuje stanoviska foucaultovské historické diskurzivní analýzy, a proto k diskurzu přistupuje jako k vymezené sadě možností v daném kontextu. Česká politická kultura a její znaky, které jsem v předchozí kapitole vymezila, zde hrají roli širokého setu možností, širokého kontextu, ve kterém se pohybuje česká společnost a její významy. Ve vztahu k diskurzu institutu prezidenta, respektive k diskurzu zkoumané kampaně k prezidentským volbám, je pak zjistitelné, které z těchto znaků jsou aplikovány jako „prezidentské“, a tudíž které z těchto znaků institut prezidenta konstruuje a jak. Z logiky foucaultovského výzkumu je výsledkem analýzy diskurzu prezidenta sada možných výroků/promluv/pravidel/významů o prezidentovi.

Pro potřebu znázornění a lepšího pochopení vztahu diskurzu a politické kultury, jak je chápán v této práci, jsem vytvořila následující schéma:



3.2.2 Metodologické předpoklady

Jak výzkumná otázka stanovuje, analýzou diskurzu pozoruji, jakým způsobem uvažovali kandidáti prezidentských voleb 2018 o institutu prezidenta. Metoda pozorování je založena na východiscích foucaultovské historické diskurzivní analýzy, a proto neklade důraz ani na gramatiku a rétoriku samu o sobě, ani na jednotlivce (autora výroku) jako takového, ale na obsah diskurzu. To znamená, že se v analýze zaměřuji primárně na to, co je řečeno, co je obsahem diskuse a jaká jsou její ústřední témata. Za velmi cenný nástroj diskurzivní analýzy je nutno považovat i otázky a způsob, jakým jsou kladeny. To, co je prostřednictvím otázek nastolováno, je totiž ústředním motivem diskurzu. Kladení otázek plní dvě funkce: zaprvé jejich

prostřednictvím zjišťujeme nové informace, ale především (a to je to, co analýzu diskurzu obzvláště zajímá), nám bezprostředním způsobem ukazují, co je předmětem diskurzu (co je „horkým“ tématem, nebo ještě lépe, co z diskurzu přímo „tryská“).

Jak v případě foucaultovské historické diskurzivní analýzy doporučuje G. R. Gibbs (2015), analýza se zaměřuje na makro-úroveň diskurzu (v souladu s tím, jak diskurz jako takový pojímá Foucault), a proto tato část práce pracuje především s audiovizuálním záznamem předvolební prezidentské debaty. Diskurz je tedy zkoumán ve veřejné mediální sféře.

Mezi základní otázky, které jsem si v průběhu pozorování záznamů pokládala patří: Jak je v diskurzu institut prezidenta vykreslován? Jaká témata byla v souvislosti s prezidentem artikulována? Jak byla tato témata prezentována? Jakým způsobem byla uvažováno o vztahu prezidenta k těmto tématům? Jak byla vyřčená témata hodnocena? Jak jsou propojena s širším kontextem, tedy s českou politickou kulturou? Které myšlenky se opakují? Které myšlenky diskurzu dominují?

3.3 Diskurz prezidenta

V této části hrají velkou roli výše zmíněné znaky české politické kultury. Z těch znaků, které by dle mého názoru mohly mít souvislost s institutem prezidenta, jsem sestavila ideální typ¹ českého prezidenta. Důležitým doplněním mých domněnek je průzkum veřejného mínění z roku 2003 (Kunštát, 2003), který respondentům pokládal otázku „jaký by měl být český prezident?“

Dle výše zmíněných znaků považuji v kombinaci s institutem prezidenta za nejnápadnější rys důraz na vzdělání a kulturnost. Tuto domněnku potvrzuje i výzkum veřejného mínění, kde byly inteligence a vzdělání považovány za naprosto nejdůležitější vlastnosti prezidenta (pro 50 % respondentů). Velký význam přikládali respondenti i kulturnosti, reprezentativnosti a kultivovanému projevu (Kunštát, 2003). Jako poměrně logický znak se mi jeví i lidovost, tedy to, že se prezident alespoň snaží zaujímat v sociální struktuře rovnocenné postavení jako běžní občané. Dle mého předpokladu se i v průzkumu umístilo sociální cítění a zájem o lidi na vysokém místě

¹ Ideální typ ve smyslu nikoli normativním, ale vědeckém, pocházejícím z myšlení M. Webera. Ten pojímal ideální typ jako myšlenkový konstrukt, pomocí kterého uspořádáváme několik jednotlivých jevů do jednoho konceptu. Ideální typ se v reálném světě nevyskytuje, ale slouží jako předloha pro výzkum.

(tamtéž). Na základě zmíněného „odporu k političnu“, jak by se dala nazvat apatie a nedůvěra k politickému systému, lze předpokládat, že prezident bude jako přímo volený zástupce lidu zosobňovat stranu „my“ v dichotomii my (svědomití, poctiví občané) vs. oni (zkorumpovaní politici, kteří se nezajímají o potřeby obyčejných lidí). Tomu napomáhá i samotná podoba institutu prezidenta, kterou zosobňuje jedna konkrétní osoba. Personifikovaná podoba institutu prezidenta umožňuje snazší identifikaci občana s tímto úřadem, než je tomu například v případě početného parlamentu roztržitého mezi několik politických stran. Existence tradičně silné instituce českého/československého prezidenta se přímo nabízí zapojení znaku ideálního prezidenta, který spočívá v silné autoritě a aktivním přístupu. Současně bude ve specifických oblastech vykazovat ochranné až autoritativní prvky vůči občanům tradičně sdílejícím paternalistické hodnoty. V souvislosti s paternalismem nelze opomenout i protikladné hodnoty liberalismu, které jsou v české společnosti taktéž silně zastoupené. Lze tedy předpokládat, že ideální prezident bude klást velký důraz na svobody občanů, ale současně nad nimi bude držet „ochrannou ruku“, a to především ve vztahu k „inkriminované“ vládě a k externím aktérům. I k těm chová český národ dle znaků politické kultury určitou nedůvěru založenou na negativních historických zkušenostech.

Nyní přejdeme k analýze samotného období kampaně k prezidentským voleb 2018. Jejím hlavním zdrojem je prezidentská debata s osmi kandidáty (bez Miloše Zemana, který se žádné z debat před 1.kolem volby nezúčastnil), která se konala 11. 1. 2018 pod režii České televize (Volba prezidenta ČR: Prezidentská debata, 2018). Prezidentskou debatu považuji za ideální zdroj z toho důvodu, že se jí účastní kandidáti společně v jednom momentu, a protože je přímo založena na tom, že na sebe kandidáti reagují, kladou si otázky apod. Debata byla současně i vyvrcholením celé kampaně, a proto v ní byla artikulována témata, která se objevovala napříč celým obdobím kampaně. Prezidentská debata poskytuje pestré složení výroků všech kandidátů (myšleno těch, kteří se zúčastnili předvolebního boje prostřednictvím kampaně) a zaručuje adekvátní a komplexní výzkumný vzorek. Přestože foucaultovská historická diskurzivní analýza neklade důraz na to, kdo je autorem toho či toho výroku, zaručuje tento způsob, že nebudou analyzovány pouze výroky např. těch kandidátů a jejich týmů, kteří lépe ovládají internet a sociální sítě.

Běžnému divákovi muselo být naprosto zjevné nejméně jedno téma, které se vinulo prakticky celou debatou (Volba prezidenta ČR: Prezidentská debata, 2018).

Ačkoli nemá přímou souvislost se znaky české politické kultury, zprostředkovávalo jakési stanovisko či pól, vůči němuž se kandidáti snažili různou měrou vymezovat, často s odkazem na potřebu změny stávajících poměrů. Jedná se o téma Miloše Zemana a jeho dosavadního počínání v úřadu prezidenta, jež by se až na malé výjimky dalo charakterizovat jako svébytný „anti-Zemanovský diskurz“. Témata debaty se často dotýkala či navazovala na konkrétní příklady jednání Miloše Zemana. Kandidáti jeho jednání hodnotili, vysvětlovali, jak by na jeho místě postupovali, a prezentovali, jak by jako budoucí prezidenti nakládali s pozůstatky jeho jednání. Nejčastěji se tato témata týkala zahraničních vztahů (postoj k Rusku a Číně), fungování kanceláře prezidenta (požadavek transparentnosti) a domácí politiky (především postoj k sestavování vlády).

V povaze vymezování se vůči Miloši Zemanovi lze spatřit zmíněný „my vs. oni“ znak. Kandidáti na prezidenta se jako politicky relativně nepopsaný list papíru (výjimkou je M. Topolánek) mohli stavět do pozice obyčejných občanů v protikladu k Miloši Zemanovi, který je již mnoho let součástí politického establishmentu zosobňujícího zkažené „oni“. V reakcích na prezidenta Miloše Zemana se často v debatě (Volba prezidenta ČR: Prezidentská debata, 2018) objevovaly i požadavky jako „vrátit se ke kultivaci“ (M. Horáček) či „spojovat společnost“. Za tímto typem výroků stojí diskurz Miloše Zemana jakožto prezidenta, který rozděluje společnost.

Z výzkumů veřejného mínění i analyzovaných znaků politické kultury vyplývá, že česká společnost je relativně silně orientovaná do minulosti. To se projevuje pocity nostalgie po určitých obdobích či osobnostech. Přesto nebyl k mému překvapení tento znak v prezidentské debatě ani např. ve volebních spotech jednotlivých kandidátů nijak zvlášť silný. V prezidentské debatě (Volba prezidenta ČR: Prezidentská debata, 2018) se diskurz minulosti objevoval nanejvýš ve výjimečných případech debaty o T. G. Masarykovi jako o prezidentovi, který společnost sjednocoval (J. Drahoš), či v odkazech k Václavu Havlovi a jeho liberalistickým hodnotám či spolupráci s ním (která je obecně přijímána s pozitivním efektem).

Zmíněný rozpor mezi hodnotami liberalismu a paternalismu byl v diskurzu prezidenta řešen pro mě obzvláště zajímavým způsobem. Ačkoli byly hodnoty liberalismu zmiňovány slovně prostřednictvím svobody projevu apod., nehrály tak velkou roli jako hodnoty paternalismu, které sice explicitně vyjadřovány nebyly, ale

stály v podtextu. Zdá se, že rozpor mezi liberalismem a paternalismem, kterým je charakterizována česká politická kultura, nepředstavuje v diskurzu prezidenta tak velké téma, jak bychom mohli očekávat. Jako vysvětlení nabízím tři teorie.

Zprvé, liberalismus a jeho respekt ke všem svobodám člověka by mohl být ve společnosti a celém společenském diskurzu natolik zakořeněný, že je brán jako automatická součást světa, kterou není třeba vyjadřovat jinak než konkrétními činy (tedy že nebudeme ohrožovat svobodu jednání a vyjadřování ostatních jednotlivců). V diskurzu prezidenta pak mohou být hodnoty liberalismu pojímány ve foucaultovském smyslu za nevyřčené téma. Foucaultovská historická diskurzivní analýza si jako jednu z otázek klade „co nebylo vyřčeno?“ (Gibbs, 2015)

Druhým vysvětlením může být způsob, jakým je pojímán sám prezident a jeho pravomoci. V podkapitole o charakteristických znacích české politické kultury vysvětlují, že česká společnost vztahuje liberální hodnoty především k obecné svobodě jednání a vyjadřování, které jsou stávajícím politickým systémem víceméně zajištěny, ale i k oblasti ekonomiky a redistribuce vlastnictví. Lze předpokládat, že s institutem prezidenta se právě tato oblast nijak úzce nevztahuje, a proto nejsou, a ani nemůžou být hodnoty liberalismu ve vztahu k prezidentovi považovány za primárně důležité.

Třetí teorie se zakládá na zmíněné dichotomii *my vs. oni* a předpokladu, který jsem uváděla v ideálním typu českého prezidenta. Od představy prezidenta, který v očích společnosti zosobňuje „*my*“, je vyžadováno, aby stál v opozici vůči establishmentu. Takový prezident musí být silnou autoritou a aktivně zasahovat do politiky ovládané zkorumpovanými politiky („*oni*“) za účelem ochránit zájmy občanů. Prezident by měl na základě těchto představ plnit funkci jakéhosi veřejného ochránce práv, ombudsmana. Právě na „ochranitelské ruce“ či „otcovském vztahu“ prezidenta k občanům je založen paternalismus, a proto v diskurzu prezidenta nad liberalismem, který nemá ve vztahu k prezidentovi pro občany zdánlivě žádné praktické uplatnění, vítězí.

Do jisté míry lze s hodnotami paternalismu a dichotomií *my vs. oni* propojit i vnímání prezidenta jako silné autority a aktivního aktéra, přičemž aktivita je zde zdůrazňována ve smyslu ochrany zájmů a práv občana jak uvnitř státu, tak navenek. Prezident byl kandidáty vykreslován jako „člověk, který se dokáže postavit do čela

a okamžitě začít jednat“, energický a důrazný (Volba prezidenta ČR: Prezidentská debata, 2018).

V otázce prezidentských kompetencí se kandidáti nejvíce shodovali na přístupu, že prezident má v první řadě jednat podle svého nejlepšího vědomí a svědomí (Volba prezidenta ČR: Prezidentská debata, 2018), a to ho ve výsledku opravňuje ke zmíněnému fenoménu tzv. kreativního výkladu ústavy za určitých okolností a na základě vlastního uvážení. O tom, jak široce si kompetence prezidenta vykládali kandidáti vypovídá i to, jaké si navzájem pokládali otázky, když k tomu byli moderátorem přímo vyzváni. Položené otázky byly velmi praktické a týkaly se konkrétních situací, např. postoje ke jmenování soudců navržených za podmíněk podzákonné normy, postup při řešení obrany země v případě vystoupení z NATO, udělování milostí, prolamování těžebních limitů, postoje ke jmenování vlády založené na podpoře KSČM a SPD, k přijetí eura, k vojenským zahraničním misím apod. (Volba prezidenta ČR: Prezidentská debata, 2018). V postoji k zahraniční politice byl obzvláště vyzdvihován pohled prezidenta jako někoho, kdo dělá zahraniční politiku. Ve vztahu k zahraniční politice bylo v prezidentské kampani zajímavé, že o mnoho méně než např. kampaň k volbám do Poslanecké sněmovny, která probíhala po většinu času současně, operovala se strachem a s důrazem na bezpečnost státu a občanů. „Dělání zahraniční politiky“ bylo spíše spojeno s diplomatickou činností než s vizí konkrétních praktických kroků.

V debatě prezidentských kandidátů i v celém období kampaně byly všudypřítomné další znaky ideálního typu prezidenta, a těmi jsou důraz na vzdělání a kultivovanost i prvek lidovosti. Snaha o lidovost byla nejmarkantnější ve chvílích, kdy měli kandidáti představit sami sebe, a to jak v prezidentské debatě (Volba prezidenta ČR: Prezidentská debata, 2018), tak ve vlastních jednotlivých spotech (Svatošová, 2018). V snaze o lidovost byl pokládán důraz na pracovitost, a tak za kandidáty např. „hovořila celoživotní práce“, dále byl přikládán důraz frázím jako je „lidská politika“, „běžný občan“ a „prezident republiky je člověk“ ve snaze přiblížit se občanům co nejvíce (Volba prezidenta ČR: Prezidentská debata, 2018). I přesto ale musíme mít na paměti, že vztah, který kandidáti pro prezidenta k občanům zamýšlejí, je do jisté míry „otcovský“ a je založen na prezidentovi, který „má jít příkladem a kultivovat politickou scénu“ a „nastavuje laťku“ či vzor společnosti (Volba prezidenta ČR: Prezidentská debata, 2018). Obzvláště silným prvkem této kampaně bylo četné setkávání s občany a doslova popojíždění po republice, na kterém svou

kampaň mnozí kandidáti postavili. Přestože je zde vykládána lidovost jako prvek české politické kultury, je ale nutno počítat i s tím, že snaha o vykreslení kandidáta, který je „jako každý obyčejný člověk“, je součástí marketingových strategií, jak se co nejlépe probojovat skrze přímou volbu, která je postavená na osobnostech.

Celkově byl diskurz prezidenta v kampani k prezidentským volbám roku 2018 dle mého názoru silně založen na hledání cesty k nápravě poměrů ve společnosti a ke změně od současného stavu, ve kterém byla politika vykreslována jako nedůvěryhodná a pokleslá a společnost jako apatická, nedůvěřivá, silně polarizovaná a lhostejná.

Závěr

Výzkumnou otázkou této práce bylo zjistit, jak prezidentští kandidáti uvažovali o funkci prezidenta. Aby se výsledky interpretace nepohybovaly v kruhu či v úplném metateoretickém vzduchoprázdnu, základ analýzy současného diskurzu prezidenta České republiky tvořily prvky české politické kultury a to, jak byly pojmány českými autory především v průběhu 20. století.

Patří k nim například důraz na vzdělání, kulturnost a kultivovanost, existence silného prvku sentimentu či nostalgie po minulosti (obzvláště po konkrétních historických obdobích a významných osobnostech), uvědomění si početní slabosti, negativní zkušenost se zásahy vnějších aktérů do politického a společenského uspořádání, přítomnost hodnot liberalismu i zdánlivě protikladného paternalismu, kritičnost vůči politice, odpor k političnu i odmítavý postoj k vlastní aktivitě ve veřejné sféře. Následně byly tyto znaky interpretativní metodou foucaultovské historické analýzy diskurzu propojeny s poznatky o specifičnosti institutu českého/československého prezidenta a o diskurzu kampaně k prezidentským volbám roku 2018.

Pro lepší přehlednost ve všech znacích politické kultury jsem z vybraných prvků sestavila ideální typ českého prezidenta, díky kterému se některé výsledky analýzy diskurzu zdály být očekávatelné a v mnohém se potvrdily. I přesto se ale v realitě kampaně projevil výrok a témata, které některé prvky ideálního typu sice výrazně nepopíraly, ale ani je explicitně nepotvrzovaly. Mezi takové patří aspekt rozporu paternalismu s liberalismem, který je všudypřítomný v české politické kultuře, ale v diskurzu institutu prezidenta se jeví jako nepodstatný ve prospěch paternalistických hodnot. Paternalistické hodnoty se v diskurzu prezidenta projevují silně jak vůči externím činitelům, tak dokonce i vůči domácí politické scéně na základě dichotomie my vs. oni. V té je prezident zosobněn společně s občany na straně „my“ a plní specifickou funkci „ombudsmana“ jako zastánce práv veřejnosti proti stávajícímu establishmentu zastoupeném v „oni“. Dichotomie my vs. oni vyplývá z dlouhodobého stavu apatie, lhostejnosti a nechuti i nedůvěry k političnu, který se ve společnosti naplno rozvinul do takové míry, že ho můžeme považovat za regulérní prvek české politické kultury.

Naplno se v kampani rozvíjely prvky lidovosti a tendence k vykreslení kandidáta jako běžného člověka, který je ale na základě zkušeností, vědomostí,

kultivovanosti a pevné vůle oprávněn k tomu, aby hájil zájmy státu a občanů. Hájit je pak má především na základě vlastního uvážení a nejlepšího vědomí a svědomí, což ho opravňuje ke kreativnímu výkladu ústavy a k vytváření vlastních podmínek.

Seznam použitých zdrojů

ALMOND, Gabriel. Comparative Political Systems. *The Journal of Politics*. 1956, 18(3), 391-409. DOI: 10.2307/2127255.

ALMOND, Gabriel a Sidney VERBA. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. 3. vydání. Newbury Park: Sage Publications, 1989. ISBN 0-8039-3558-7.

BENEŠ, Vít. Diskurzivní analýza. DRULÁK, Petr, Michal KOŘAN, Jan KARLAS, et al. *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. s. 92-124. ISBN 978-80-7367-385-7.

CABADA, Ladislav. Aspekty české politické kultury. VODIČKA, Karel a Ladislav CABADA. *Politický systém České republiky: Historie a současnost*. Druhé, aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2007, s. 167-185. ISBN 978-80-7367-337-6.

CABADA, Ladislav. Politický systém první Československé republiky. VODIČKA, Karel a Ladislav CABADA. *Politický systém České republiky: Historie a současnost*. Druhé, aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2007, s. 15-44. ISBN 978-80-7367-337-6.

GEERTZ, Clifford. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books, 1973. ISBN 465-03425-X.

HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj: vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2014. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-161-9.

HAVELKA, Miloš. *Dějiny a smysl: Obsahy, akcenty a posuny "české otázky" 1895-1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-424-6.

HLOUŠEK, Vít. Přímá volba prezidenta: český kontext. NOVÁK, Miroslav a Miloš BRUNCLÍK, ed. *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských systémech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán, 2008, s. 263-285. ISBN 978-80-7363-179-6.

HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Druhé vydání. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2010. ISBN 978-80-7419-018-6.

KUNŠTÁT, Daniel, Jan ČERVENKA, Martin ĎURDOVIČ, Paulína TABERY a Jiří VINOPAL. *25 let české demokracie očima veřejnosti*. Praha: Academia: Sociologický ústav AV ČR, 2014a. ISBN 978-80-200-2465-7 (Nakladatelství Academia) - ISBN 978-80-7330-264-1 (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)

KYSELA, Jan. Prezident republiky v ústavním systému ČR-perspektiva ústavněprávní. NOVÁK, Miroslav a Miloš BRUNCLÍK, ed. *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských systémech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán, 2008, s. 235-262. ISBN 978-80-7363-179-6.

PECKA, Emanuel, Vladimír PROROK, Aleš LISA, Jan RATAJ a Jan ŠKALOUD. *Politická kultura v ČR*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2000. ISBN 80-245-0017-5.

PECKA, Emanuel. Politická kultura: Tradice a současnost. In: PECKA, Emanuel, Aleš LISA, Vladimír PROROK, Jan RATAJ a Jan ŠKALOUD. *Politická kultura v ČR*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2000, s. 159-164. ISBN 80-245-0017-5.

PECKA, Emanuel. *Sociologie politiky*. Praha: Grada, 2010. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-2793-6.

PEROUTKA, Ferdinand. *Jací jsme. Demokratický manifest*. 3. vydání. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1991. ISBN 80-7057-043-1.

PROROK, Vladimír. Politická kultura českého národa a její vývoj po listopadu 1989. In: PECKA, Emanuel, Aleš LISA, Vladimír PROROK, Jan RATAJ a Jan ŠKALOUD. *Politická kultura v ČR*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2000, s. 111-132. ISBN 80-245-0017-5.

PYE, Lucian W. Politická kultura. KRIEGER, Joel, ed. *Oxfordský slovník světové politiky*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2000, s. 636-637. ISBN 80-7181-463-6.

SKOVAJSA, Marek. Politické kultury reálného socialismu. *Lidé města: Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace*. Praha: SOFIS, Sdružení pro humanitní výchovu a vzdělávání, 2001, (5), 12-35. ISSN 1212-8112.

SKOVAJSA, Marek. *Politická kultura: Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1136-8.

SVOBODOVÁ, Jindřiška. *Manipulace a argumentace v politickém a mediálním diskurzu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. ISBN 978-80-244-4923-4.

ŠKALOUD, Jan. Politická kultura: Pokus o vymezení pojmu a česká problematika. In: PECKA, Emanuel, Aleš LISA, Vladimír PROROK, Jan RATAJ a Jan ŠKALOUD. *Politická kultura v ČR*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2000, s. 29-46. ISBN 80-245-0017-5.

TRAMPOTA, Tomáš a Martina VOJTĚCHOVSKÁ. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-683-4.

VODIČKA, Karel. Politický systém komunistického Československa. VODIČKA, Karel a Ladislav CABADA. *Politický systém České republiky: Historie a současnost*. Druhé, aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2007, s. 55-112. ISBN 978-80-7367-337-6.

VODIČKA, Karel. Ústavní instituce a jejich funkce v politickém procesu. VODIČKA, Karel a Ladislav CABADA. *Politický systém České republiky: Historie a současnost*. Druhé, aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2007, s. 249-296. ISBN 978-80-7367-337-6.

VODIČKA, Karel. Antitotalitní podstata demokracie v České republice. VODIČKA, Karel a Ladislav CABADA. *Politický systém České republiky: Historie a současnost*. Druhé, aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2007, s. 141-166. ISBN 978-80-7367-337-6.

ŽALOUDEK, Karel. *Encyklopedie politiky*. Druhé, přepracované a aktualizované vydání. Praha: Libri, 1999. ISBN 80-85983-75-3.

Elektronické dokumenty

CVVM: Důvěra ve Sněmovnu, Senát i prezidenta po volbách vzrostla. In: *ČTK: České tiskové noviny*[online]. 4. 1. 2018 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/cvvm-duvera-ve-snemovnu-senat-i-prezidenta-po-volbach-vzrostla/1569125>

ČERVENKA, Jan. Národní hrdost občanů ČR. In: *CVVM* [online]. SOÚ AV ČR, 11.6.2003 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje/321-narodni-hrdost-oban-r>

ČERVENKA, Jan. Důvěra ústavním institucím v květnu 2016. In: *CVVM* [online]. SOÚ AV ČR, 24. 5. 2016 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/politicke/instituce-a-politici/2052-duvera-ustavnim-institucim-v-kvetnu-2016>

DVOŘÁČEK, Marek. Největším Čechem se stal Karel IV. In: *IDNES.cz* [online]. 10.6.2005 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: https://kultura.zpravy.idnes.cz/nejvetsim-cechem-se-stal-karel-iv-d4b-/filmvideo.aspx?c=A050610_204958_filmvideo_kot

GIBBS, Graham R. *Discourse Analysis Part 2: Foucauldian Approaches* [audiovizuální přednáška]. University of Huddersfield, 2015 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=E_ffCsQx2Cg

GLASOVÁ, Alice. Občané k volbě prezidenta. In: *CVVM* [online]. SOÚ AV ČR, 20. 12. 2002 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/politicke/instituce-a-politici/238-obane-k-volb-prezidenta>

JIRÁSKOVÁ, Magdalena. Kultura. In: *WikiKnihovna.cz* [online]. 20.2.2012 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: <http://wiki.knihovna.cz/index.php/Kultura>

KALABUS, Emil. Veritas vincit - Pravda vítězí. In: *České nezávislé zpravodajství - Czech Free Press* [online]. 31. 5. 2016 [cit. 2018-12-08]. Dostupné z: <http://www.czechfreepress.cz/emil-kalabus/veritas-vincit-pravda-vitezi.html>

KOPECKÝ, Josef. ODS navrhla přímou volbu prezidenta. *IDNES.cz* [online]. 30.9.2004 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/ods-navrhla-primou-volbu-prezidenta-d7h-/domaci.aspx?c=A040930_114231_domaci_jpl

KOPEČEK, Lubomír. Paradoxy a důsledky přímé volby prezidenta. *Online.muni.cz* [online]. Masarykova univerzita, 2. 1. 2018 [cit. 2018-12-08]. ISSN 1801-0814. Dostupné z: <https://www.online.muni.cz/vite/10080-paradoxy-a-dusledky-prime-volby>

KUNŠTÁT, Daniel. *Jaký by měl být český prezident?* [online]. In: *CVVM*. SOÚ AV ČR, 28. 2. 2003 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/politicke/instituce-a-politici/275-jaky-by-ml-byt-esky-prezident>

KUNŠTÁT, Daniel. Veřejné mínění jako indikátor české politické kultury. In: *Ci time* [online]. 17. 9. 2014b [cit. 2018-12-10]. Dostupné z: <http://www.citime.cz/politika/1911-verejne-mineni-jako-indikator-ceske-politicke-kultury.htm>

KUNŠTÁT, Daniel. Důvěra ústavním institucím a spokojenost s politickou situací v lednu 2015. In: *CVVM* [online]. SOÚ AV ČR, 30. 1. 2015 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/politicke/institute-a-politici/1836-duvera-ustavnim-institucim-a-spokojenost-s-politickou-situaci-v-lednu-2015>

Klaus podepsal Lisabonskou smlouvu. In: *Novinky.cz* [online]. 3. 11. 2009 [cit. 2018-12-10]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/domaci/183343-klaus-podepsal-lisabonskou-smlouvu.html>

PEROUTKA, Ferdinand. Jací jsme. In: *Přítomnost* [online archiv]. 21. 6. 1922 [cit. 2018-12-14]. Dostupné z: <http://pritomnost.cz/cz/vynalez-naroda-100-let/2933-jaci-jsme>.

Prezidentské volby 2018 [online]. iRozhlas.cz, 2018 [cit. 2018-12-10]. Dostupné z: <https://www.irozhlas.cz/volby/prezidentske-volby-2018?round=2>

REZKOVÁ, Miluše. Česká veřejnost k Evropské unii. In: *CVVM* [online]. SOÚ AV ČR, 1. 1. 2003 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/casopis-nase-spolecnost/prehled-clanku/49-2003-1-2/577-eska-veejnost-k-evropske-unii>

ŘÍHOVÁ, Barbora, Jan PEŠEK a Jiří KUBÍK. Havel nechce Grégra ve vládě. In: *IDNES.cz* [online]. 10. 2. 2000 [cit. 2018-12-10]. Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/havel-nechce-gregra-ve-vlade-dpg-/domaci.aspx?c=A000210083009domaci_itu

SVATOŠOVÁ, Lucie. Hilšerové se na Hrad nechce, spot ale funguje. In: *Mediář* [online]. 8. 1. 2018 [cit. 2018-12-12]. Dostupné z: <https://www.mediar.cz/hilserove-se-na-hrad-nechce-spot-ale-funguje/>

ŠKODOVÁ, Markéta. Hrdost Čechů na Čechy. In: *CVVM* [online]. SOÚ AV ČR, 18.1.2006 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje/1095-hrdost-ech-na-echy>

TUČEK, Milan. Významné osobnosti, období a události české historie – říjen 2013. In: *CVVM* [online]. SOÚ AV ČR, 22.11.2013 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/ostatni-ruzne/1353-vyznamne-osobnosti-obdobi-a-udalosti-ceske-historie-rijen-2013>

Volba prezidenta ČR 2018: Prezidentská debata [přímý televizní přenos]. Česká televize, 11. 1. 2018 21:00 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/12026078214-prezidentska-debata/218411033140111/>

ŽALUD, Augustin. Literatura. Dr. E. Chalupný, Národní povaha česká. V Praze 1907. Nákl. vlastním. Str. 46. In: *Národopisný Věstník Československý* [online archiv]. Praha: Společnost Národopisného muzea Československého, 1907, s. 288-289 [cit. 2018-12-12]. Dostupné z: <http://tyfoza.no-ip.com/vestnik/html/knihy/vestnik02/index.htm>

ŽÁK, Michal. DOKUMENT: Výsledky ankety Největší Čech. In: *IDNES.cz* [online]. 5.5.2005 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: https://kultura.zpravy.idnes.cz/dokument-vysledky-ankety-nejvetsi-cech-fcb-/filmvideo.aspx?c=A050505_181240_filmvideo_miz